

Anmeldelser

A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Et liv i statens og kirkens tjeneste 1889-1981.

Sønderjyske levnedsløb nr. 22. Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 1982. 243 sider, ill. kr. 70, for medlemmer kr. 45. ISBN 87-7406-046-5.

Landmåler A. Andresen er født i 1889, han beretter om sin slægt og naboer i Bylderup sogn og om et begivenhedsrigt liv på Tønderregnen gennem 93 år. Familien var dansksindet, og samspillet dansk/tysk går som en rød tråd gennem hele bogen.

Andresens far var købmand, men døde da drengen var seks og en mindre bror tre år. Moderen opretholdt hjemmet ved at ernære sig som syerske. Trods vanskelige økonomiske kår fik Andresen en mellem-skole-eksamen og blev senere uddannet som landmåler.

Under 1. verdenskrig blev begge sønnerne indkaldt til de præriske tropper. Den yngre bror faldt i krigen, medens A. Andresen kom til at føre et mere beskyttet liv tilknyttet hærledelsen som korttegner. Oplevelserne under 1. verdenskrig spiller en stor rolle i erindringerne, men også det efterfølgende arbejde under genforeningen. I 1920 blev Andresen udnævnt som dansk landmåler. Fra Slesvig ledede han overførelsen af det preussiske matrikelvæsen til dansk administration. Fra 1922 har forfatteren virket i Tønder som landmåler.

Udover landmålerarbejdet var Andresen stærkt engageret i det kirkelige arbejde. Dels som formand for menighedsrådet, dels ved det frivillige arbejde indenfor Indre Mission. Mindre høres der om det nære liv i familien. Det er tydeligt ikke helt Andresens felt. Indirekte fremtræder der dog et billede også af »det andet køn«.

I kirken opretholdtes længe en kvindeside mod nord og en mandsside mod syd. Denne deling blev strengt overholdt, en til-

sidesættelse af den gamle tradition vakte opsigt. Først efter genforeningen følte det ikke mere anstødeligt, at mænd og kvinder sad sammen under gudstjenesten. Som i kirken var mænd og kvinders verden adskilt også i det daglige liv. Andresen nævner i en enkelt sætning, at han blev forlovet i 1912, og så høres der faktisk først noget om konen på bogens sidste sider. Gennem ti år var Andresen forlovet med sin ud-kårne. Den lange forlovelse skyldtes i det væsentligste krigen, og at Andresen ville have fast stilling før ægteskabets indgåelse. I tilbageblik indrømmes det, at forlovelsen var alt for lang. I ægteskabet fik Andresen som nævnt et væld af udadrettede arbejdsopgaver. Hjemmet blev konens domæne. »Hun elskede børnene, de var hendes et og alt, dem gav hun sig selv«. Familien fik to børn, heraf døde det ene i en tidlig alder. Det andet, en søn, blev optaget på Tønder seminarium, hvor han under 2. verdenskrig arbejdede i en modstandsgruppe. I 1944 blev han taget af Gestapo og ført i koncentrationslejr. Han kom dog vel hjem igen i 1945, men begge tildragelser nedbrød konens livsmod. Andresen arbejdede derimod utrættelig videre, var foregangsmand ved indretning af et kirkemuseum og ved restaureringen af Tønder kirke. Bogen er således især et bidrag til Sønderjyllands kirkelige og nationale historie.

Bodil K. Hansen.

Kjære Broder. Breve fra husmand Terkel Kristensen 1860-1918

Udg. Flemming Just, Historisk Samfund for Ribe Amt 1982, 187 sider ill. kr. 118,50, for medlemmer kr. 92,50. ISBN 87-87490-11-0.

Som søn af en mindre gårdejer på Vardeegnen fødtes Terkel Kristensen i 1847.

Han var den ældste af otte børn. I sine unge år ønskede han at blive lærer. Der blev dog aldrig råd til en seminariueddannelse, men da han havde gode skolekundskaber, lykkedes det ham i en alder af 17 år at blive vinterlærer. Om sommeren arbejdede han som karl på gårdene. Arbejdet ved landbruget synes efterhånden at overskygge hans interesse for lærergerningen. I 1876 giftede Terkel sig med en gårdmandsdatter. Efter en årrække som præstegårdsforpagter købte de i 1883 et husmandssted i Vrendrup, og få år derefter ophørte Terkel med at fungere som vinterlærer.

Størsteparten af brevsamlingens 120 breve stammer fra perioden 1885–1900, hvor Terkel Kristensen arbejdede sig frem til at blive en velstillet husmand og et agtet medlem af lokalpolitiske og -økonomiske organer.

Bogens titel *Kjære Broder* er ikke helt dækkende. Der findes enkelte breve fra Terkel til hans tilkommende kone, til hans søster og senere til to af døtrene samt et brev til en købmand. Hertil kommer, at langt de fleste af Terkels breve er skrevet til både forældre og søskende, atter andre til broderen og svigerinden. Endelig skal det nævnes, at selvom nogle af brevene kun er stilet til broderen, så forventes det, at han læser brevene op for de øvrige familiemedlemmer. I datidens bondemiljø ville en afgrænset brevveksling indenfor en familiekreds også være utænkelig. Retfærdigvis skal det nævnes, at Terkel og broderen Niels havde mange berøringsflader, og at det gennem brevene fremgår, at de rådførte sig med hinanden og var hinanden til gensidig hjælp og støtte.

Broderen Niels var 6 år yngre end Terkel. Udgiveren oplyser, at Niels overtog fødegården i 1875. Han deltog tillige meget aktivt i sognets foreningsliv, var medlem af sognerådet, andelsmejeriet, højskolehjemmet, valgmenigheden, friskolen og arbejdede ihærdigt for at få en jernbane til egnen. Med undtagelse af de grundtvigsk inspirerede aktiviteter var Terkel engageret i de tilsvarende opgaver og i mange andre. Han var medlem af henvend 40 bestyrelser; det kan nævnes, at han bl.a. arbejdede for oprettelsen af et andelssvineslagteri, og at han var medlem af en

komité til bedømmelse af husmandslødders dyrkning. I en årrække skrev han landbrugsfaglige artikler til Ribe Amtstidende, og fra 1898 var han medlem af amtsrådet og amtsrevisor for sognekommunernes regnskaber.

Terkel var utvivlsomt en begavet, energisk og dygtig mand. Denne karakteristisk fremgår tydeligt af bogens udmærkede indledning og delvis af brevene. Terkel og broderen mødtes hos familien og ved en del møder i årets løb. Disse personlige møder betyder, at mange af brevenes oplysninger om de offentlige anliggender er uklare og indforståede. Dertil kommer, at vi kun sjældent bliver i stand til at gennemskue, hvordan Niels så på sagerne. Det er så meget mere beklageligt, når udgiveren oplyser, at Niels' breve findes, og at de tænkes udgivet på et senere tidspunkt. Tænk hvis man i en bog havde fået mulighed for at følge en dialog om alle de nye lokale opgaver, der var med til at skabe det moderne Danmark. Læsningen ville være blevet mere spændende. Omfanget af bogen kunne have været holdt nede, enten ved at afkorte nogle af de passager, der gentages fra brev til brev eller ved at udelade nogle af de mest intetsigende breve og måske alle de sidste breve fra 1911–18, hvor Terkel faktisk kun skriver om sine sygdomme.

Som brevsamlingen her foreligger, får man ikke det klareste billede af Terkels offentlige liv, men af hans drift og arbejde på husmandsstedet. Bogen er en god kilde til at belyse de daglige landbrugsfaglige problemer og til at give indsigt i, hvordan det med intensiv drift lykkedes at drive stedet op til et mønsterbrug. Herudover meddeler Terkel i hvert eneste brev oplysninger om, hvorvidt konen og børnene er raske eller syge. Derimod er det næppe muligt at få et indtryk af familien som helhed. I bogen findes der som nævnt aftrykte breve fra Terkel til børnene, men findes der slet ikke nogle tilsvarende fra Terkels kone Johanne? Eller fra Johanne til Niels' kone?

Disse indvendinger bør ikke overskygge, at man gennem brevenes store og små betragtninger opnår en udmærket indsigt i bevidsthedsmæssige holdninger af såvel kulturel og religiøs som af materiel art. Brevsamlingen indeholder et fyldigt note-

apparat og et stort register, der gør det nemt at finde rundt i bogen.

Bodil K. Hansen.

Christen Olsen: Erindringer af mit liv 1799-1868.

Med indledning af Claus Bjørn. Red. Anne-lise Hansen. Strandbergs forlag 1983, 168 s. ill. kr. 189,50. ISBN 87-87200-74-0.

Christen Olsen (1799-1878) fødtes som den ældste af 10 børn i et hjulmagerhjem i landsbyen Nejedø i Nordsjælland. Som etårig blev han optaget i bedsteforældrenes hjem ved Arresø og vendte som 16-årig tilbage til forældrene for at blive oplært som hjulmager. Dette håndværk lå dog ikke for ham, og i stedet lykkedes det ham at blive uddannet som lærer på Jonstrup seminarium i årene fra 1817-20. Efter endt eksamen blev han huslærer på Billesborg umiddelbart syd for Køge, for efter et år at vende tilbage til sin fødeegn. Fra 1821-32 var han lærer i Helsingør, derefter i 30 år ved skolen på Karlebo Overdrev. Sine sidste år indtil 1878 levede han i Hillerød.

Christen Olsen har tilegnet erindringerne sine børn og børnebørn. Han fortæller om såvel store samfundsændringer som om de mindre begivenheder og konflikter, han selv blev konfronteret med. I erindringens lys sammenligner han både gode og dårlige sider ved udviklingen. Han levede i en tid, hvor store omvæltninger fandt sted. I bogen skildres f.eks. bombardementet af København i 1807, de slesvigske krige 1848-50, grundloven 1849, koleraepidemien 1853, Frederiksborg slots brand i 1859 og flere kongebesøg i Nordsjælland.

Som født i et fattigt hjem og havende gennemgået en læreruddannelse steg Christen Olsen i det sociale hierarki. Bønderne i hans fødeegn betegnes som overtroiske og uvidende, og de kunne ligeså lidt roses for renlighed og orden som for ærlighed og troskab i arbejdet. Derimod roser han bøndernes fromhed og religiøsitet, »som nu fattes!«. Christen Olsen selv stræbte efter at besidde en højere grad af både ydre og indre dannelse. Ved optagelsen på Jonstrup seminarium var han den blandt kammeraterne, der var iført den

simpleste klædedragt, men han blev ikke desto mindre yndet af lærerne for god flid og opførsel. Efterhånden som han fik flere klædningsstykker beskrives disse indgående. Tøjet repræsenterede hele hans formue i de unge år, og pænt tøj var et synligt bevis på, at han hævede sig op over almuen. Senere som lærer gør han meget ud af at få en standsmæssig bolig, på den anden side beklager han i alderdommen den tiltagende luksus indenfor borgerskabet i Hillerød. »I gamle Dage gaves der Mandfolk og Fruentimmer, der arbejdede fra Morgen til Aften«. Omkring 1868 kaldtes de derimod »Herrer og Damer. Herrerne tilbringe gjerne Aftenen i Værtshuse eller Spilleselskaber. Damer sidde oppe og vente paa Herrerne og fordrive imidlertid Tiden med at spille Fortepiano, hvilket enhver dannet Dame maa kunne... at lappe eller stoppe Strømper er ikke passende for Damer«.

Helt anderledes arbejdsomt blev Christen Olsens liv. I Helsingør giftede han sig med en fraskilt kvinde, der ernærede sig som lærerinde ved en privat skole. Christen Olsen omtaler hende som **enke** med to børn. At være fraskilt lød ikke godt i datidens lærermiljøer. Etableringen af en familie synes derimod helt at passe til Christen Olsens ønskede position. Han er dog tydeligt opmærksom på, at ægteskabet ikke helt svarede til datidens normer. Christen Olsen havde på dette tidspunkt en indtægt på omtrent 700 Rdl. årlig, og på denne løn kunne de have levet »sorgfrit«. Konen vedblev imidlertid at fungere som lærerinde, da det var »hendes Liv og Lyst«. Ved ægteskabets indgåelse var hun 28 år og fødte i årene derefter 15 børn. Når konen kunne opretholde sin lærergerning, skyldtes det, at familien holdt en barnepige til pasning af børnene. Dertil kommer, at en del af børnene døde som små. Da både børn og forældre imidlertid led af et dårligt helbred i storstaden - Helsingør - flyttede familien i 1832 til Karlebo for at komme til at leve under sundere vilkår.

Christen Olsens skildring fra tiden i Karlebo er først og fremmest spændende, fordi vi her kan følge de problemer som den relativt nye skolelov gav. Med skoleloven af 1814 var undervisningspligten blevet påbudt ved lov. Men det betød ikke, at bør-

nene mødte til den pligtige undervisning i skolen. Christen Olsen følte sig derfor nødsaget til at gå fra hus til hus og opnotere alle de skolepligtige børn. Hvis de derefter ikke mødte i skolen, indsendte han forsømmelseslister til præsten. Denne så imidlertid gennem fingrene med forseelserne. På lignende vis måtte Christen Olsen kæmpe med genstridige sogneforstandere om at få læse- og regnebøger. Efter en årrække med kiv og strid synes befolkningen gradvis at have påskønnet lærerens arbejde.

Christen Olsen er en god fortæller og en glimrende iagttager, og bogen giver et fint indblik i landbefolkningens vilkår og i de standsbetonede konflikter, som lærerne kunne blive konfronteret med, placeret som de var mellem ulærde almuemennesker på den ene og lærde præster på den anden side. Disse konflikter optager Christen Olsen så meget, at han synes upåvirket af datidens folkelige bevægelser og af de pædagogiske diskussioner inden for lærerstanden. Men vi får med disse erindringer et levende billede af, hvorledes en nordsjællandsk skolelærer har opfattet sin samtid, og af den rolle han selv spillede i midten af 1800-tallet.

Bodil K. Hansen.

**Svend Aage Andersen:
Dansk Arbejderkultur. Grundtræk af
dansk arbejderkultur og
arbejderlitteratur i perioden
fra 1870 til 1930**

442 s. i to bind. Udgivet af Institut for litteraturhistorie ved Aarhus Universitet 1982, hvor den kan købes ved direkte bestilling. Kr. 70. ISBN 87-88308-02-2.

Bogen er oprindelig en prisudgave udskrevet af Aarhus Universitet 1977. Den er delt i to dele, således at bind I behandler arbejderkulturen bredt forstået, mens bind II behandler arbejderlitteraturen. Eftersom forfatteren er litteraturhistoriker, befinder han sig derfor i bind II på hjemmebane; mens han i bindet om arbejderkulturen bevæger sig ind på nogle af historiens og etnologiens studieområder.

Svend Aage Andersen arbejder således fagoverskridende eller tværfagligt, som det

også kaldes, og gør det med fuld ret. Han opfatter kultur som en livssammenhæng, dvs. dækkende andet og mere end det gamle begreb finkultur (litteratur, kunst, dannelse etc.), i dette tilfælde altså arbejderbefolkningens totale livssammenhæng af arbejde, hjem, fritid, politisk organisering osv.

Bindet om arbejderlitteratur kan derfor på en vis måde opfattes som en overdimensionering af en særlig del af (arbejder)kulturen, men det må selvfølgelig forklares, dels med forfatterens faglige hjemsted i litteraturhistorien, dels med en tendens til at se på arbejderlitteraturen, ikke primært som litteratur, men som noget der minder om begrebet »kilde«.

Bindet om arbejderkulturen begynder med en historisk indledning om arbejderklassens tilblivelses- og udviklingshistorie, en indledningsform som er blevet yderst almindelig i en stor del af den forskning med marxistisk grundholdning, som er blevet publiceret i de senere år. Derefter følger et afsnit om arbejderklassens selvkonstitueringshistorie 1870-1930, som leder over til de efter min mening interessanteste dele af tobindsværket, nemlig dem, som Svend Aage Andersen giver fællesoverskriften: den proletariske livssammenhæng.

Den proletariske livssammenhæng, som forfatteren nærmest anvender som synonym for arbejderkultur, deles op i en byproletarisk og en landproletarisk livssammenhæng. Disse to livsformer beskrives og sammenlignes derefter inden for felterne arbejdsliv, familieliv og fritidsliv, og forfatteren diskuterer forskelle og ligheder i de to livsformer.

Er der tale om een arbejderenhedskultur, facetter af samme kultur, eller simpelthen to i deres udgangspunkter væsensforskellige kulturer?

Dette problemkompleks er særdeles relevant i studiet af arbejderkulturen, men kan næppe studeres uden et vist historisk perspektiv. Hvem har præget arbejderkulturen mest? Er det lavshåndværkeren eller landarbejder/husmanden?

Dansk Arbejderkultur er en bog, som har bud til alle, som interesserer sig for arbejderens livsform og historie. Bogen er et yderst vellykket forsøg på med litteratur-

historisk udgangspunkt at bearbejde et oplagt tværfagligt studiefelt.

Poul Balle-Petersen.

**Bent Blüdnikow og Henrik Stevnsborg:
København 1790. Billeder af dagliglivet.**

113 sider, illustreret med tegninger af Claus Ditlev Fritzs. C. A. Reitzels forlag 1983. Kr. 122. ISBN 87-7421-377-6.

Fra den københavnske politikammerrets protokoller fra omkring 1790 har de to historikere Bent Blüdnikow og Henrik Stevnsborg hentet en række snapshots af dagligdags konflikter og sat dem sammen med nogle af blomstermaleren Claus Ditlev Fritzschs tegninger af mennesker i København. Det er der kommet en lille frisk kulturhistorisk collage ud af.

Teksterne udgør den bedste del heraf. Der tales om arbejdsconflikter, om hus-spøktakler, om sminkede slagtervarer, om frække drenge – om piger, om karlen, der kommer fra Jylland, og derfor ikke kender hastighedsgrænserne for hestekørsel i København, om drukkenskab og lømmetyveri, om jøden der hånes og meget mere. Tit fornemmer man, at folks sprog er gået temmelig ordret ned i protokollen, men det kan man jo ikke være sikker på er rigtigt.

Fritzschs tegninger falder lidt matte ud ved siden af de sprællevede tekster. Men de er af værdi, fordi de med deres trokyldige kunst fortæller lidt om almindelige mennesker og deres gøremål. Billeder af arbejdende mennesker har vi ikke for mange af fra den tid. Blüdnikow og Stevnsborg er lidt sure over kunsthistorikeren Leo Swanes forbehold i sin ros af tegningerne. De må altså mene, at tegningerne er mere værd; men de siger intetsteds, hvori denne større værdi skulle bestå? Måske mener de, at den er indlysende – og så må vi andre med Swane skamme os over, at vi ikke kan se den.

Bogen er ikke videnskabelig og skal ikke være det. Sproget i teksterne er f.eks. normaliseret, teksterne er ikke kommenterede, og tegningerne er vist behandlet efter forgodtbefindende. Der angives ikke mål på originalerne, ej heller om billederne i bogen er udsnit eller hele. Billedernes arkivnumre på Kobberstiksamlingen er heller

ikke angivet, teksternes derimod er omhyggeligt anført. – Man synes, at udgiverne kunne have vist tegningerne (eller »billedstoffet« som de kalder det) større respekt, da det er første gang, de publiceres. Det havde også været interessant med nogle »læsninger« af billederne, nogle fortolkninger, men af den slags er der kun meget lidt i indledningen.

Bogen synes i det hele taget gesvindt lavet; måske er den skitsen til noget større.

Eske K. Mathiesen.

Folklore och nationsbyggande i Norden

Red. Lauri Honko. Åbo 1980. Bogen er også udsendt som tidsskriftet TRADISJON nr. 10, Bergen 1980. ISBN 951-95198-7-4.

Bogen om folkeminders rolle i den nationale identitetsdannelse er udsendt af NIF, Nordisk Institut for Folkediktning, og den indeholder en række foredrag fra et seminar over dette emne, som berører folke-mindevidenskabens historiske og ideologiske oprindelse. Bidragyderne er Lauri Honko, Brunjulf Alver, Mats Rehnberg, Bengt Holbek, Eydun Andreassen, Olav Bø, Hallfredur Örn Eiriksson, Alf Keskitalo og Mogens Brøndsted. Det vil være for omfattende at referere de enkelte indlæg, men nogle hovedtræk skal omtales. Lauri Honko fremhæver i sin indledning, at alle de nordiske lande i løbet af 1800-årene oplevede en national identitetskrise. De tidligere stormagter, Danmark og Sverige, måtte omstille sig fra at være med i den europæiske storpolitik til at acceptere, at de nu var små lande, hvis imperietid var forbi. I Norge og Finland fremvoksede bevægelser, som lagde hovedvægten på det nationale sprog, den hjemlige litteratur og studiet af folkekulturen. Også Island oplevede en tilsvarende proces, og de tre lande nåede frem til national selvstændighed i første halvdel af 1900-tallet. Et indledende kapitel om den tyske filosof Johann Gottfried Herder kunne have lettet læsernes begreber lidt og gjort det klart, hvorfor der er så mange fællestræk i den nationale identitetsdannelse i de nordiske (og germanske) lande. Det skyldes indflydelse fra Herder, som var den første til at foretage

den integration af folkeminder og nationalitetskamp, som vi kan følge frem til nutiden. Nationalisme er ikke kun et 1800-tals begreb, men trives endnu fint i mange lande, og et af de faste kendetegn er den aktive brug af folklore, som blev grundlagt med Herders »Volkslieder« (1778–79). Interessen for folkeminder var i høj grad fremkaldt af romantikken, den herskende åndsbevægelse i slutningen af 1700- og begyndelsen af 1800-tallet. Romantikken så en uudtømmelig ressource i »folket«. Mange af »folkets« produkter, sagn og eventyr, ordsprog og trosforestillinger betragtedes som nationale helligdomme, der kunne belyse ældre tiders folkesjæl. Romantikens mænd gjorde sig imidlertid aldrig klart, hvad begrebet »folket« i grunden dækkede over, og bestandigt var det nogle udvalgte dele af folkekulturen, som blev gjort til genstand for opmærksomhed.

Det nationale aspekt har været knyttet til andre områder end det folkloristiske, men næppe noget andet er så fremmede for dannelsen af en national identitet som fællesskab i sprog og historie. Brunjulf Alver nævner i den indledende artikel, Nasjonalisme og identitet, at der er en forskel på de nationale symboler i de nordiske lande. Norge, Finland og Island har henholdsvis Draumkvædet, Kalevala og sagaerne som iøjnefaldende nationale symboler, mens man ikke i Danmark og Sverige har symboler så intimt forbundet med nationalsproget, netop fordi nationalsproget her har været en selvfølge. Det vil være spændende, om den nationale symboldannelse engang bliver taget op til nærmere efterforskning – det har ligget udenfor denne bogs rammer – men et udblik i Europa viser så forskellige nationale symboler som grækernes Parthenonfrise i British Museum og tyskernes Hermannsdenkmal i Teutoburgerwald. Symboler af denne art kan bruges også af nutidens politikere.

Det er dog ikke altid, at folklore virker fremmede i den etniske inkorporationsproces. Alf Isak Keskitalo fra Samisk Institut i Kautokeino påviser, at den samiske folklore ikke indeholder elementer, der kan fremme den samiske selvstændighed. Tværtimod er hovedtendensen i sagn og myter, at samisk sammenhold er uforvarsligt, og modstand mod majoritetsbefolkning

gen lønner sig ikke. De politiske virkninger af det indsamlede stof kan således være meget tydelige. Et andet og ret aktuelt eksempel er det politisk urolige Tyrkiet, hvis ledere – uanset politisk farve – ønsker at konsolidere landet nationalt og derfor har brug for at få understreget det særligt tyrkiske overalt, f.eks. også indenfor traditionsområdet. Folkloristerne har ikke været særligt villige til at give magthaverne de nødvendige argumenter, og konfrontationen har været så hård, at folkloristik blev afskaffet som universitetsfag. Slige eksempler kan tjene til at åbne vore øjne for den politiske brug af folkloristikken i vor egen del af verden. Her er de historiske forudsætninger anderledes, og brug/misbrug er måske ikke så iøjnefaldende, men den kommercielle folklorisme blomstrer overalt.

»Folklore og nationsbyggende i Norden« er en spændende og vedkommende bog, der berører vort fags rødder i egentligste forstand, men desværre trækkes der for få udviklingslinjer frem til nutiden. De fleste forfattere synes at mene, at den nationale identitetsdannelse i Norden var endeligt afsluttet i begyndelsen af 1900-årene. Kun Bengt Holbek fører skildringen frem til nutidens græsrodsbevægelser og fremhæver det særlige nationale islæt i debatten om Danmarks indtræden i EF, fremført især af folk fra den i sin oprindelse internationale socialistiske bevægelse.

Inge Adriansen.

Asbjørn Klepp: Nordlandsbåter og båter fra Trøndelag

Norske Båter – Bind IV. Grøndahl & Søn Forlag A/S. 184 sider. Rigt illustreret. Kr. 356,50. ISBN 82-504-0650-8.

»Nordlandsbåten er kalt en seilende skulptur, og ble en myte allerede i sin samtid. Ingen annen hverdagslig bruksgjenstand har hos oss fått en tilsvarende stilling som symbolet på en hel landsdel, på dens næringsliv og folkets kløkt, handlekraft og kunstneriske skapertrang.«

Sådan indleder etnologen Asbjørn Klepp fra Institut for etnologi ved Universitetet i Oslo sin uhyre velskrevne bog om de nord-

norske fiskefartøjer, som indtil deres forsvinden fra fiskepladserne så sent som i 1920'erne tiltrak sig opmærksomheden på grund af deres harmoniske skønhed, og fordi de lignede vikingeskibe.

Udover udseende udmærker nordlandsbåden og dens fætter åfjordsbåden fra Trøndelag sig ved en langt større geografisk udbredelse end nogen anden bådtype i Skandinavien. I deres brugstid var de at finde over hele strækningen fra Nordmøre (Kristiansund) og op til Kola-halvøen. En strækning, der er længere end kysten fra Kristiansund rundt langs Den skandinaviske Halvø og op til Gotland.

Den nordnorske livsførelse må dengang som i dag frem for alt betragtes som en kystkultur med havet som det dominerende og samlende element som næringskilde og kommunikationsvej. Havets og fiskeriets store betydning gav sig før industrialiseringen udslag i den mandlige bonde- og husmandsbefolknings store arbejdsmobilitet. Mens koner og børn blev hjemme på det lille jordbrug om vinteren, fulgte mænd og drenge »Nordlændingens kjæreste Syssele, den han først opgiver, naar Sygdom eller Alderdomsvagheit forbyder ham den« og drog på Lofotfiskeri.

Det jordbrug, som den typiske fiskeribonde gav sig af med, havde ingen ambitioner om at blive et mønsterbrug, men gårdens produkter var en nødvendig forudsætning for indsatsen i fiskeriet. I en tid med naturaliehusholdning og selvforsyning var jordbruget så at sige »mor til fiskeriet« ved at gi' mad og klæder. Jo bedre jordbrug, jo bedre grundlag for fiskeriet.

Dette var en holdning, som 1800-tallets embedsmænd ikke forstod; at kystbefolkningen ikke ensidigt vurderede deres materielle fremgang i forhold til landbruget, men satse på et samlet udbytte fra jord og hav med arbejdsindsatsen jævnt fordelt over hele året, var for dem en stor gåde, som næsten alle tidens indberetninger fra præster og amtmand bærer præg af.

Denne omtrent middelalderlige erhvervs-kombination havde så fast tag i befolkningen, at den kun meget langsomt afløstes af en moderne levevis i begyndelsen af vort århundrede. Fiskerne var »konservative«, påstod embedsmændene. Kun få indså, at konservatismen, som bl.a. gav sig udslag i

stædig holden ved de gamle bådtyper, i virkeligheden var et udtryk for akut kapitalmangel. Vel fandtes der kapital i fiskeriet, men udelukkende i forarbejdnings- og omsætningsleddet. På produktionssiden blandt fiskerne manglede økonomisk evne totalt. De havde aldrig fået nok for deres arbejde til at udvikle den samme monetære forudseenhed som fiskeopkøbere og -eksportører. Det er stygt at blive snydt – og så ovenikøbet blive kaldt »konservativ«!

For at få moderniseret det nordnorske fiskeri og få frelst den arme fisker måtte fremmed risikovillig kapital altruistisk lade sig pumpe ind i miljøet i form af kreditinstitutioner, kautioner, kommunegarantier eller havfiskefond, så de nye store maskindrevne fartøjer kunne komme til.

Nogle af de mest fremskridtsvenlige fiskeskippere lod sig umiddelbart omplante til industrialiseret fiskeri som fiskedamperkaptajner. Men da var de samtidig degraderede fra at være hovedsmand på egen tofte til at blive lønmodtager for rederkapital efter engelsk mønster.

Andre tog imod den udstrakte håndfæstning med lån og prioriteter, og så startede den kendte udvikling i Nordnorge mod kapitaliseret havfiskeri med trawlere og storskøjter på den ene side, og en fortsættelse af småbådstraditionen med en lille motorbåd kombineret med tilfældige deltidssjober eller et lille jordbrug på den anden side. »Bag kravene om større både lå ændringer i samfundsforhold og næringssystem. Fiskerne befandt sig nu på en økonomisk karrusel, hvor farten stadig steg, og som frem til i dag har givet dele af den norske fiskeriering tydelige svimmelhedsanfald«.

Samtidig med, at han redegør for denne fiskerihistorie, beskriver Asbjørn Klepp de gamle bådes teknologiske udvikling i tæt sammenhæng med de nærings- og samfundsforhold, som de engang tjente i. Han påviser, hvorledes omlægninger i fiske-metoder og fiskerilovgivning modsvares ved, at bådene ændrer sig i henseende til størrelse og sødygtighed. »Ændringerne er interessante, fordi de skete i en vekselvirkning mellem byggernes og brugernes behov, fuldstændig »uberørt af embedshånd«.

Overgangen til motordrift og »vikinge-

skibenes« endelige forsvinden fra fiskeværene er desværre ikke så udførligt beskrevet. Det antydes dog, at det typisk var de bedre jordbrugsbygger i Nordnorge, som innovatørerne kom fra, selv om den videre forøgelse af fiskeriets økonomiske byrde paradoksal nok førte til, at gårdbruget for de flestes vedkommende måtte opgives til fordel for helårsfiskeri med deraf følgende bosætning i de store havnebyer. Det ville også have været godt, om fiskernes påståede dårlige økonomi havde været dokumenteret bedre. Ligeledes mangler der en drøftelse af det kildemateriale, der ligger til grund for slutningerne. »I en populær bog er mulighederne for dette begrænset«, forsvarende Klepp sig. Så må vi jo tro på, at han har styr på materialet, men at det er Grøndahls Forlag, der har været bange for, at bogen skulle fremtræde for videnskabeligt og derved skræmme mange potentielle bådbogskøbere langt væk!

At »Nordlandsbåter og båter fra Trøndelag« er beregnet på at blive en sællert blandt folklorelvers tyder boghåndværket mere end rigeligt på. Det hele ser vældig godt ud ved første øjeblik, men ser man rigtigt efter, opdager man let, hvor sørgeligt det egentligt står til!

Indbinding og papirkvalitet er fin. Det samme gælder korrekturen. De mange vedkommende illustrationer er placeret rigtigt i forhold til teksten. Men det der er så sørgeligt er, at Grøndahl har valgt gulligt papir og bruntoning af tekst og billeder, så det hele fremtræder, som da århundredskiftets »kunstfotografer« tonede deres billeder med kul og oliebrøm. Det ser jo nostalgisk og tilpas tutenuttet ud, men den slags »book-design« hører nu engang ikke hjemme i en sagligt agtværdig bog, idet det nemlig får de gamle fotos til at virke endnu mere utydelige, end de er i forvejen. (Jeg ved det med sikkerhed, fordi jeg har set flere af billederne reproduceret andetsteds med langt bedre resultat). Tilmed er linie- og sejltegninger et dunkelt kapital for sig, da der er slået grove raster omkring de tynde streger, så kontrasten mellem streg og baggrund næsten forsvinder. Dertil kommer desværre også, at dele af linierne på de fleste linietegninger falder helt ud på grund af manglende omhu ved tilrettelægnings og trykning.

Uha – uha! Asbjørn Klepps usædvanligt brugbare fremstilling af det førindustrielle fiskeri i Nordnorge havde fortjent en mindre skummel indpakning!

Max Vinner.

**Hans Larsen, Ole Mortensøn,
Jens Møllerup: »En købmansgård
gennem 200 år« – Bays Gård
i Rudkøbing**

Udgivet af Dorrit og Flemming Borch 1982.
Tegninger: Jens Bech. Lay-out: Grafisk
Center, Svendborg. Pris kr. 75.
ISBN 87-980444-5-1.

Udgiverne er efterkommere af familien Bay, som er historiens hovedaktører, og forfatterne er medarbejdere ved Langelands Museum og Rudkøbing byhistoriske Arkiv.

Bogen har et sympatisk ydre og en tiltalende lay-out.

Indholdet er delt i tre hovedafsnit. I det første fortæller Hans Larsen om tiden fra slutningen af 1700-årene og indtil 1. verdenskrig. Med udgangspunkt i købmansgården i Østergade foretager han en række sidespring ud i det langlandske erhvervsliv. Det får nok afsnittet til at virke mindre homogent, men sidespringene er underholdende i sig selv og giver en nyttig baggrundsorientering. Man kunne fremhæve artiklen om brændevin og om skibsfart under englandskrigen. Ind imellem er der overraskende oplysninger som f.eks. den, at fragtskibene kunne skaffe sig et særligt pas fra den fjendtlige flåde for at få uhindret passage.

Det andet hovedafsnit, skrevet af Ole Mortensøn, fortsætter historien fra 1916 frem til nutiden. Da Langelands Folkeblad overtog Østergade 24 i 1914, handler afsnittet stort set om Folkebladet og om radikalismen på Langeland. Det kan til tider være lidt svært at huske, at man sidder og læser en bog om en købmansgård i Østergade. Men kapitlet er interessant og underholdende nok. Forfatteren finder tilbage til temaet til slut, hvor familien Borch overtager slægtsgården og gennemfører en omfattende restaurering. Det var her man kunne have ventet et afsnit om bygningen baseret på restaureringsrapporten, men den kommer ikke. Der står en del om,

hvor smukt og omhyggeligt arbejdet er udført, og der er en nydelig tegning af den nye port til gaden, men nærmere detaljer gives ikke, og der er ikke et eneste interieurbillede fra boligen. Det er næsten den eneste mangel ved bogen, der er værd at omtale.

At beskrive slægtshistorien er formentlig den mest taknemmelige opgave i en bog som den foreliggende, og Jens Mollerups afsnit om købmandsfamilien er da også det mest læsevenlige, til tider medrivende, spændende afsnit.

Som helhed giver bogen et billede af Langelands rolle i en del af danmarkshistorien og af en købmandsslægts rolle i det langelandske erhvervsliv. Selvom den derved navnlig henvender sig til langelændere, kan den med fornøjelse læses af enhver historisk interesseret.

Kjeld Kayser.

Dorthe Falcon Møller:
Kortregistrant over Storstrøms Amt indtil omkring 1900.

Nykøbing F. 1983. 120 s. Kr. 55.

Det er et værdifuldt hjælpemiddel for lokalhistoriske studier, som museet Falsters Minder her kan fremlægge takket være tilskud fra amtsmuseumsrådets rådigheds-sum.

Alle, der beskæftiger sig med lokalhistorien, ved vel, at der i Matrikeldirektoratets arkiv findes et værdifuldt kortmateriale, hvor gældende matrikelkort foreligger komplet og let kan findes frem. De er da heller ikke medtaget i den foreliggende registrant, der omfatter de mange andre kortgrupper, som findes i Matrikelarkivet såsom udskiftningskort, minorerede (formindskede) sognekort, rytterdistriktkort osv. Såvel til matrikelkortene som til de øvrige kort findes en nyttig kommentar i indledningen. Hertil slutter sig en omhyggelig vejledning i brugen af registranten også omfattende sådanne ting som kortenes evt. farvelægning, deres indhold af jordbrugernavne og marknavne, korttitlernes indramning m.m.

Man kan nu slå op og se, hvad der findes af kort indenfor en bestemt lokalitet, idet registranten er opstillet topografisk efter

den topografiske fortegnelse, som er udarbejdet af Nationalmuseets 3. afd. F.eks. top.nr. 484 Fodby sogn i Ø. Flakkebjerg herred, men foretrækker man at udgå fra stednavnet, søger man i det alfabetiske register med sidehenvielse, der findes bag i bogen. Registeret omfatter sogne, købstæder og herreder, men ikke andre stednavne. Så hvis det er Skraverup by, der har ens interesse, skal den findes under Fodby sogn.

Som nævnt kan man straks hente en række oplysninger ud fra beskrivelsen ved det enkelte kort: affattelsestidspunkt, sted, størrelse og indhold, det sidste også m.h.t. kunstnerisk udsmykning som for Bådesgård hovedgård i Græshave sogn 1778, hvor det hedder: Kartouche med to borter (den ene à la grecque), to urner og en terrin øverst.

Holger Rasmussen.

Mogens Birger Møller: Tekstilhåndbogen
Borgen, København 1983. 155 s. ill. i sort/hvid og farver. Pris kr. 138.
ISBN 87-418-5382-2.

I forordet citerer forfatteren bestyrelsesformanden for Hambro's Bank i London, der om den engelske forretningsmand bl.a. har sagt, at man har krav på, at han er ubetinget hæderlig (of unconditional integrity).

Ubetinget hæderlig virker også denne håndbog efter en gennemlæsning, og det er forståeligt, at så mange engelske udtryk og betegnelser i parentes som ovenfor er medtaget, når man ved, at tekstilindustriens vugge stod i England.

Bogen er pædagogisk klart disponeret med en god indholdsfortegnelse, der hurtigt viser frem til det ønskede emne. Den er skrevet for begyndere i tekstilbranchen, men vil også kunne være vejledende for mange andre tekstilbrugere.

I afsnittet Efterbehandling fortælles under stikordet »Uld strøggarn«, hvordan man ved en effektiv efterbehandling fremtryller en elegant brugsvare af sekundærmaterialer. Stedet er Prato i Italien, hvor det klassiske og højt specialiserede produktionssted ligger. Fabrikationen er delvis baseret på import af brugt tøj, der sorteres og renses. Den brugbare del sælges

på markeder i omliggende landsbyer, og resten kradses op, kartes og spindes i de mest opfindsomme blandinger. Betegnelsen »andre fibre« dækker oftest over opkradsede nylonstrømper. Store kartemaskiner fyldes med fiberblandinger, og fabrikanter kan herefter levere et interessant garn. Vævningen er en sekundær operation, der ofte udføres hos småfabrikanter med ganske få vævestole. Efterbehandlingen, den altafgørende, forvandler nu det vævede tøj til en vare, der udmærket kan få betegnelsen *pura lana*, *lana vergine* etc.

At mode og sund fornuft (brugerens) sjældent har noget tilfælles fremgår bl.a. af afsnittet *Beklædning*. Her læser man om cowboybukser med »stone wash« eller »rock wash« udseende, som allerede i tilblivelsesprocessen ødelægges så meget, at maskinerne, der giver dem det eftertragtede ydre, slides så hurtigt, at nyanskaffelser nødvendigvis må indregnes. Prisen for sådanne bukser, der er delvis ødelagt ved ophold i tørretumbler med indlagt smergelærred eller skarpe sten, er derfor højere end for et par tilsvarende blå denim bukser, der ikke er blevet mishandlet.

Tekstilhåndbogen gennemgår natur- og kunstfibre, fremstillingsprocesser, konfektionering, boligtekstiler og handel for blot at nævne nogle af hovedafsnittene. Den er instruktivt illustreret med tegninger og fotografier. Bag i bogen findes tabeller, ordliste, dansk og engelsk indeks, der sammen med mange krydshenvisninger gør den til en god opslagsbog.

Alligevel savner jeg under *Uld*: *Alpaka* og *Vikuña*. Under *Silke* ville en lidt fyldigere gennemgang være ønskelig. Vi hører kun om den dyrkede silke og intet om den vilde. Under *Fiberegenskaber* var det rimeligt med en advarsel, da flere af de syntetiske fibre udvikler giftige dampe ved brand. Betegnelsen *glatvævede varer* i stedet for *lærredsvævede* undrer umiddelbart, ligesom forklaringen »*Chambray* i både kæde og skud« i et skjortestof ikke er forståelig. Fordanskningen zøjser for *chaineuse* er ligeså løjelig som tidligere tiders *dulle-møse* for *dormeuse*. Og endelig ville det have været rart med en lille litteraturliste.

Trods ovennævnte mangler vil *Tekstilhåndbogen* blive nødvendig for vordende tekstilhandlere i branchens mange led og

forhåbentlig også uundværlig for museumsfolk. Hvordan vil man ellers klare at registrere dagens tekstiler?

Else Østergård.

George Nellemann: Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Et studie af landarbejder-indvandringen 1893-1929 og indvandrerens integration i det danske samfund i to generationer
Folkelivs studier 7 Studies of Folklife. Nationalmuseet 1981. 413 s. ill. Pris kr. 160. ISBN 87-480-0324-7.

Det er et stort værk, George Nellemann har begået om polakkerne i Danmark. Man får umiddelbart fornemmelsen af, at George Nellemann har sat sig for én gang for alle, at skrive »alt« hvad man kan sige om de polske indvandrere i Danmark. I et velskrevet og letløbende dansk får vi indblik i George Nellemanns imponerende viden om denne minoritetsgruppe, deres historie fra den tidligste indvandring til Danmark, deres forhold til danskerne, herunder arbejderbevægelsen, samt indblik i polakernes forhold til hinanden, herunder den katolske kirke.

De polske indvandreres børn, dvs. anden generation, er ligeledes beskrevet, og her kommer vi ind på forhold som gruppens oplevelse af diskrimination, bevarelsen af modersmålet, deres tilpasning til det danske samfund, samt spørgsmålet om hvordan den »polske« andengeneration er i dag. Behandlingen er grundig, detaljerig, og spækket med masser af illustrerende beretninger fra polakernes egen mund.

Man kan ikke andet end imponeres over, hvor grundigt og præcist det er lykkedes Nellemann at fordybe sig i materialet. Beskrivelsen bliver på intet tidspunkt kedelig.

Det med det kedelige kommer Nellemann ind på i et ydmygt afsnit til sidst i bogen, nemlig i afsnittet om *assimilation, integration og minoritet* (s. 306-310).

Forfatteren citerer en polsk forsker, der er blevet sat ind i undersøgelsens resultater, for at sige »boringt general« (kedsommeligt almindeligt). Og forfatteren tager kommentaren til sig, idet han afslutter sin afhandling med at karakterisere slutresultatet som kedsommeligt almindeligt, og at undersøgelsen ikke vil kunne tilføje ind-

vandrør- og minoritetsforskningen nye aspekter, hvilket efter forfatterens opfattelse heller ikke har været formålet med undersøgelsen.

På dette sted er Nellemann nok uklædelig ydmyg. I det lille afsnit om assimilation, integration etc. angiver Nellemann, at et af undersøgelsens hovedformål »har været at klarlægge, i hvilket omfang indvandrerne og deres børn er blevet danske – eller hvor meget polsk de har bibeholdt og hvad«.

For det første er jeg ikke enig hverken med forfatteren eller med den polske forsker i, at resultaterne ikke har almen interesse for minoritetsforskningen. Uden at skulle gå i enkeltheder med bedømmelsen af resultaterne, viser undersøgelsen, at polakkerne i løbet af halvtreds år er blevet en så velintegreret gruppe, at man kan stille spørgsmålstegn ved, om de i virkeligheden ikke er blevet assimileret, ja, endog stiller Nellemann selv spørgsmålet, om man overhovedet kan betragte polakkerne i dag som en minoritet.

Hele forholdet om assimilation, integration og tilpasning fra minoritet til majoritet og omvendt er vel nok et af de mest brændende minoritetssociologiske spørgsmål, man kan arbejde med i dag. Det er klart, at man ikke umiddelbart kan sammenligne den polske indvandrergruppe med de nye indvandrergrupper, som vi har i Danmark for øjeblikket, bl.a. fordi det altid er umuligt at bruge resultater fra en analyse af én kultur, og direkte overføre dem til en anden kultur. Men det er ikke korrekt, at Nellemanns studie ikke kan give en inspiration til overvejelser omkring de aktuelle indvandrergruppers situation nu og i fremtiden. Det er derfor trist, at Nellemann ikke har gjort mere ud af netop det afsnit om assimilation og integration, end han har gjort. Vi får en lang række meget vigtige oplysninger, og uden tvivl ligger der mængder af data, der vil kunne analyseres. Den proces, som den polske gruppe har gennemløbet, hvor meget har den at gøre med polsk kultur og den polske gruppes tilpasningsevne, og hvor meget skyldes dansk kultur, og danskernes evne til at tilpasse eller opsuge minoritetsgrupper? Spørgsmål, der efter min mening ville være spændende at få George Nellemanns overvejelser omkring.

Selv om de polske indvandrere og de nuværende fremmedarbejdere, f.eks. jugoslaverne, tyrkerne, pakistanerne etc. etc. ikke er i samme skuffe, er de dog i samme kommode, og en historisk etnografisk minoritetsanalyse vil derfor, i modsætning til hvad Nellemann udtrykker, kunne give et værdifuldt, og absolut ikke kedeligt bidrag til den generelle minoritetsforskning.

Afslutningsvis skal nævnes, at bogen er trykt på særdeles lækkert papir og meget smukt udstyret med mange billeder, aftryk af dokumentarisk materiale samt tabeller og bilag. I korthed en bog der er værd at se og læse, og som giver inspiration til yderligere forskning på feltet. Man må håbe, at vi i fremtiden vil se mere »kedelig« minoritetsforskning fra George Nellemanns hånd.

Jacques Blum.

Nordisk bibliografi for folkelivsforskere 1980

Redigeret af Hjejil Resen Steenstrup i samarbejde med Benedicte Kirkegaard. Udg. af NEFA Nordens dokumentationsudvalg 1983. Distribution: Museumstjenesten, Sjørupvej 1, Lysgård, 8800 Viborg. 174 sider. Pris: Dkr. 80 for institutioner, biblioteker og andre, Dkr. 64 for studerende. ISSN 0105-3221.

Nordisk bibliografi for folkelivsforskere udkom for første gang i 1971 og er siden udkommet årligt. Årsbibliografien udgives af NEFA Nordens dokumentationsudvalg med støtte fra de nordiske forskningsråd. NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbejdsgruppe) er en nordisk organisation af studerende og yngre forskere inden for etnologi og folkloristik med lokalafdelinger på de enkelte universiteter.

Bibliografien er den eneste, der registrerer den *nordiske* litteratur med relevans for folklorister, etnologer og andre kulturhistorisk interesserede. Mens den årlige noget mindre bibliografi i »Folk og Kultur« udelukkende omhandler den *danske* litteratur, medtager NEFAs bibliografi altså litteratur fra samtlige nordiske lande. I modsætning til bibliografen i »Folk og Kultur«, der udkommer umiddelbart efter redaktionens afslutning, er der dog den ulempe ved NEFA-bibliografien, at den først udkommer

et par år efter. Bibliografien for 1980 er således først udkommet i 1983!

Ikke desto mindre er bibliografien et særdeles nyttigt arbejdsredskab ved litteratursøgning. Den er dels opdelt i en række systematiske grupper (stadsetnologi, genstandsstudier, levevilkår, dagligliv, regionale studier osv.) og indeholder dels også et stikordsregister (der eksempelvis rummer henvisninger til lokalhistorie, folkedigtning, etnisk minoritet, kønsrolle etc.). Stikordene er valgt på en sådan måde, at de i et rimeligt omfang går på tværs af de systematiske grupper indgange. Herved sikres det, at der er to forskellige indgange til stoffet. Der er således ret stor sandsynlighed for, at brugeren vil finde alt relevant om et givet emne. Desuden forøges antallet af indgange yderligere ved hjælp af et personregister, der omfatter dels biograferede personer, dels forfattere, anmeldere, redaktører og udgivere til de enkelte titler.

Da bibliografien vist nok (endnu) ikke helt har fået den udbredelse, den fortjener, er der ekstra grund til at gøre opmærksom på dens eksistens.

Svend Aage Andersen.

Ellen Damgaard: Peder Lykke.

En husmand på heden

Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck. København 1983. 348 s., ill. 120 kr.
ISBN 87-17-05178-9.

Den række af bondedagbøger, som Landbohøistorselskab har udgivet i de seneste år, er med bogen »Pedder Lykke. En husmand på heden« blevet suppleret med en fin beskrivelse af levevilkårene for de mange tusinde husmænd, der i den sidste del af det 19. århundrede måtte skaffe sig deres udkomme gennem daglejerarbejde, håndværk og dyrkning af deres små jordlodder, herunder også opdyrkning af rå jorder som f.eks. hedearaler.

Peder Lykke blev født i Nees sogn ved Nissum fjord i 1850 som søn af en ugift tjenestepige, og han døde i 1932 som aftægtsmand på det husmandsbrug, som han havde drevet op fra et lille sted med et ringe jordtilliggende, hvor der med besvær kunne holdes een ko og et par får, til et brug på 47 tdr. land og med en besætning

bestående af bl.a. to heste samt flere køer og svin.

Hans navn er at finde på en af stenene i Kongenshus Mindepark, men gennem de erindringer, som han nedskrev som gammel mand efter at være kommet i kontakt med H. P. Hansen, Herning Museum, og Hans Ellekilde, Dansk Folkemindesamling, kommer man tæt ind på livet af en husmand, der kan stå som type og som repræsentant for en stor befolkningsgruppe i det danske landbosamfund.

Det var Peder Lykkes håb, at hans efterkommere ville »glæde sig ved at læse om de Forhold, hvorunder de Gamle kæmpede og sejrede, sørgede og glædede sig, levede og døde«. Samtidig kan disse ord stå som en karakteristik af indholdet i Peder Lykkes optegnelser. I et smukt, klart, levende og samtidig nøgternt sprog følger man uden anstrøg af sentimentalitet Peder Lykke i hans dagligdag i det fattige hedesogn, og hvorledes han realiserer sine mål om en tilværelse som en fri, selvhjulpne mand i kampen med lyngen og med dyrkningen af heden, der var hans ager.

Peder Lykkes optegnelser blev afleveret til Lemvig Museum i 1932 og siden overdraget til byens lokalhistoriske arkiv, og museumsinspektør Ellen Damgaard har stået for udgivelsen af materialet samt forsynet bogen dels med en bred og fyldig indledning, der giver en god baggrund for forståelsen af Peder Lykke og hans adfærdsmønster, dels med et omfattende personregister, hvor alle de personer, Peder Lykke omtalte og havde kontakt med i dagligdagen, er identificeret.

Størstedelen af Peder Lykkes personlige optegnelser består af hans erindringer, som han nedskrev fra 1921 til 1928, og som er opdelt kronologisk i følgende afsnit: Barndomserindringer 1850-1869, Ungdomserindringer 1869-1873 og Manddomserindringer 1873-1915, det år hvor Peder Lykke gik på aftægt. Erindringsstoffet giver dermed et fint billede af Peder Lykkes karriereforløb. Vi hører om hans barndom som plejebarn på gården Lykke, om hans år som hyrde dreng på sognets gårde om sommeren og livet på forældrenes lille husmandsbrug om vinteren. Vi følger ham gennem tiden som karl på sognets gårde, og her er gode og detaljerede be-

skrivelser af de arbejdsopgaver, der udførtes i årets løb på gårdene. Det gælder ikke kun dyrkningen af jorden, men også omhøven for besætningen. Gravning af tørv i hederne og bjergning af hør på engene på Klitten. Man ser hvorledes gårdene udnyttede fiskeri, dels i fjorden med nedgarn og ruser om sommeren og ålejern om vinteren, dels på havet, hvor der fiskedes i bådelaag. Vi hører om bjergning af strandingsgods, og om rørskeer i inderfjorden i efterårs månederne. Et anstrengende arbejde, hvor »den første Timestid i det kolde Vand var det værste indtil Benene og Vandet var ved at være lige kolde«.

I 1874 giftede Peder Lykke sig med pigen Stine. De startede i en lejestue. Stine vævede, og Peder Lykke gik på dagleje. »At sidde i en Lejestue var som at staa stille, der var ikke nogen jord at tumle med og intet ud over Daglejermarsens ensformige liv«. Hans ønskers mål var da et »Hjem at vi kunne have en Ko«, og året efter købte han Vestergadehus, et forsømt sted, men med plads til en ko, og herefter kan man i erindringerne følge, hvorledes han gennem daglejerarbejde tjener penge til skatter og afdrag på stedet, med besvær skaffer foder til koen, sætter huset i stand, opdyrker og forbedrer den sandede agerjord og foretager plantning på sine jorder. Peder Lykke udførte alle former for daglejerarbejde. Gravning af tørv om foråret, arbejde ved lokale teglværker om sommeren, høst- og sletarbejde, optagning af kartofler og turnips om efteråret og tærskning om vinteren. Endvidere anlagde han haver og høstede rør. Det sidste var hårdt arbejde, men det blev gerne godt betalt i form af pløjebed af gårdmændene. Om høstarbejdet på gården Volder skrev Peder Lykke »hvem der kom til at gaa der i flere aar blev opslidt næsten inden de blev gamle«. Stine måtte ofte passe landbruget hjemme alene, »og saa kunde hun jo se at meget i Marken blev forsømt«. Peder Lykke gav sig i samråd med Stine til at være mere hjemme, og »vi kom saa vidt at vi havde 3 køer«. Han solgte den ene ko og anskaffede sig to små heste og blev således uafhængig af gårdmændene med hensyn til trækraft, og efterhånden blev jordtilligendet langsomt udvidet gennem leje og køb af jord.

Hvorledes denne proces foregik, beskrives nøje i erindringerne, og med hensyn til den første tid på bruket, hvor udkommet måtte suppleres med daglejerarbejde, fiskeri på fjorden og fremstilling af hornskeer hjemme i huset, findes gode og supplerende oplysninger i de dagbogsnotater, Peder Lykke førte fra 1885 til 1888, og som i udgivelsen følger efter hans erindringer. Her har han meget kort og knapt registreret, hvilke arbejdsopgaver han udførte på de enkelte dage. Dagbogsnotaterne er alene registrerende, mens man i erindringerne også af og til støder på Peder Lykkes holdninger til tilværelsen. Således supplerer erindrings- og dagbogsnotaterne hinanden på bedste vis, og for den læser, der selv vil forsøge at bearbejde dette kildemateriale, er udgiverens omfattende navneregister af stor betydning.

I sin lange indledning har Ellen Damgaard beskrevet Peder Lykkes baggrund og det samfund, han levede i. Der gives en kort beskrivelse af Nees sogn. Økonomien på sognets 35 gårde gennemgås, og der gøres rede for befolkningssammensætningen i sognet, eksemplificeret ved den store vækst i antallet af huse, udstykket på gårdenes hedejorder, og for de økonomiske og kulturelle ændringer, der foregik i sognet i årene sidst i 1800-tallet. Denne del af indledningen passer endvidere fint sammen med Peder Lykkes egen beskrivelse af sit føde- og hjemssogn. Artiklen »Et Vestjysk Hedesogn gennem 50 Aar«, som Peder Lykke skrev til Lemvig Folkeblad i 1924, er i bogen trykt som første del af hans optegnelser.

Derudover har Ellen Damgaard i sin indledning foretaget en analyse af erindrings- og dagbogsstoffet, suppleret med andet kildemateriale. De korte dagbogsnotater er bearbejdet og sammenfattet til en analyse af Peder Lykkes livsmønstre i 1880'erne, dvs. de første ti år på det lille sted. Peder Lykke blev i 1886 præmieret af landboforeningen for sin ypperligt dyrkede hedeled, og Ellen Damgaard fokuserer på denne »præmiehusmand«, beskriver de midler, han og hans kone brugte til at forbedre det lille brug, og analyserer den situation, han som husmand og daglejer indgik i lokalt. Således diskuteres hans afhængighed af

gårdmændene med hensyn til arbejdsydelser, der var nødvendige for ham på bruget, karakteren af hans samlede indsats for at skaffe sig føden og hans relationer til slægtninge og naboer. Derefter følger et forholdsvis kort, men godt kapitel om, hvorledes Peder Lykke arbejdede sig frem mod nye mål og væk fra daglejerens kår. Der gøres præcist rede for, hvilke muligheder og begrænsninger der gjaldt for Peder Lykke i denne situation, og ved hjælp af tegninger og et enkelt kort vises det, hvorledes udbygningen af Vestergadehus til et bæredygtigt, selvstændigt brug fandt sted. Ellen Damgaard gør opmærksom på, at driften på Peder Lykkes brug i takt med de ændringer, han foretog, ikke længere direkte og alene skulle brødføde en familie, men at der snarere gennem produktionen skulle kunne tilvejebringes et overskud af varer med henblik på afsætning. Derved sættes hedehusmanden Peder Lykke i relief og i relation til den samfundsudvikling, der generelt fandt sted i slutningen af det 19. århundrede.

Det lange indledningskapitel er bredt beskrivende og i et let læseligt sprog. Indledningen giver en solid baggrund for Peder Lykke og hans liv. De analyser, som Ellen Damgaard har foretaget af Peder Lykkes optegnelser, glider her ind i en selvfølgelig sammenhæng, og de konklusioner, der drages, tjener som god støtte for læsningen af optegnelserne. Kildematerialet er fortolket og systematiseret i indledningen, og alligevel kan læseren selv fordybe sig i husmandens levnedsskildringer, gøre iagttagelser og drage konklusioner.

Ellen Damgaard diskuterer ikke, hvorvidt Peder Lykke var repræsentativ for den store gruppe af husmænd i Vestjylland. Hans liv og virke sættes ind i en bred, kulturhistorisk ramme, der viser, at selv om han førte en levende pen, havde han levevilkår, drømme og muligheder for at realisere sine mål tilfælles med adskillige andre husmænd på heden.

Peder Lykkes egen beretning om, hvorledes dette fandt sted, står centralt i bogen, og bogen i sin helhed er et fint bidrag til belysning af hedens kulturhistorie, af husmændenes historie og af en epoke i dansk landbohistorie.

Gudrun Gormsen.

Margit Baad Pedersen: Købmand og hører på landet. En ny erhvervsgruppe og dens rolle – økonomisk, socialt og kulturelt 1850–1900.

Kbh. 1983, 140 s., ill. Pris kr. 128,50 + fors. Etnologisk Forum, Ekspedition Hestehaven 3, 5260 Odense S. ISBN 87-87510-08-1.

Et usædvanligt godt billedmateriale, det er det første, der slår én, når man får Margit Baad Pedersens bog, »Købmand og hører på landet«, i hånden. Vi har vel mange af os et nostalgisk forhold til den gamle landkøbmand med den overfyldte butik og sladderbænken, og vi beklager af mange grunde, at de små forretninger på landet næsten alle er forsvundet. Her ser vi dem lyslevende for os, købmanden med den lyse lærredsjakke og slips, konen med forklæde, kunden der bliver budt på cigarer. Billederne er hentet fra små lokalarkiver og museer, og der er næppe mange af dem, der har været offentliggjort før. De giver én lyst til at læse bogen, og man bliver ikke snydt.

Bogen er heldigvis langt fra fortidsromantik, og billederne får en ny værdi, fordi de ikke bare er pynt, men bliver brugt som kilder i beskrivelsen. Vi får en grundig og seriøs behandling af et væsentligt emne, nemlig landkøbmanden og høreren som et nyopdukket element i 1800-årenes landbosamfund. Hvem var disse mennesker, hvordan levede de, hvem og hvad handlede de med, hvilken rolle spillede de i den store økonomiske, sociale og kulturelle forandring, der gjorde det gamle lokalt forankrede selvforsynende bondesamfund til en del af en verdensomspændende markedsøkonomi.

Disse spørgsmål besvarer forfatteren i en gennemgang af handelsforholdene i Ars og Skippinge herreder ved Kalundborg. Vi får rede på så at sige alle tænkelige sider af livet hos landkøbmanden og høreren – huset, butikken, varelageret, kundekredsen, kreditgivningen, boligen, omgangsliv, klædedragt, navneskik osv. Og vi får et klart indtryk af den store forskel, der var på købmanden og høreren, hvor høreren hørte hjemme blandt husmænd og daglejere, mens købmanden havde mere bymæssige aspirationer. Det var købmanden,

der både ved sit eget eksempel og gennem sit vareudbud søgte at påvirke landbefolkningen til at købe nye varer – og dermed måske på længere sigt en ny livsstil.

Fordelen ved det snævre lokale perspektiv i bogen – og i den etnologiske undersøgelse, der ligger til grund for den – er, at man får et virkeligt godt billede af variationsbredden i et område, og af de enkelte personer. Vi kommer meget tæt på virkeligheden. Det betyder imidlertid ikke, at bogen kun har interesse som et stykke lokalhistorie. Dens emnevalg og dens konklusioner har interesse både for etnologer og historikere, der arbejder med perioden, og for lokalhistorikere ud over landet, der har lyst til at undersøge deres egne historie netop på dette område.

Det er kort sagt en redelig bog – pænt layout, spændende billedmateriale, godt tryk – og vigtigst af alt: det er et seriøst bidrag til det udforskningsarbejde, der i disse år foregår omkring »det glemte århundrede«.

Ellen Damgaard.

**Joan Rockwell: Evald Tang Kristensen
A lifelong Adventure in Folklore**

Aalborg University Press and Danish Folklore Society. Aalborg, Copenhagen 1982. 415 s. ill. 190 kr. (medl. 110 kr.). ISBN 87-737-043-2 og 87-87897-00-8.

Jeg forstår godt, at man må blive fascineret af en mand som Evald Tang Kristensen, når man tilfældigt falder over hans »Jysk Almueliv«, som Joan Rockwell gjorde det på Widener Library ved Harvard i midten af 1960'erne. For hende kom det til at betyde, at hun i en periode på godt og vel 10 år levede sig ind i Tang Kristensens liv, sådan at hun blev i stand til at producere denne kæmpe af en bog – der i øvrigt er den første store Tang Kristensen-biografi.

Efter at have læst det meste af Tang Kristensens trykte forfatterskab, samt hans korrespondance med Svend Grundtvig, nåede Rockwell frem til tre hovedproblemer i hans forfatterskab: hvorfor han begyndte at indsamle folkeminder, hvorfor han var så ihærdig og hvorfor han – på trods af en vis succes – aldrig blev tilfreds

med sit arbejde. Disse spørgsmål må ifølge Rockwell gribes an ud fra en historisk, en sociologisk og en psykologisk indfaldsvinkel.

Disse indfaldsvinkler, der jo ikke kan adskilles skarpt fra hinanden, kommer til at udgøre de »briller«, Rockwell betragter Tang Kristensens forfatterskab med. De afslører f.eks., at hun ikke har meget tilovers for lilleput-landet Danmarks videnskabelige og litterære elite i det 19. århundrede. Denne beskriver hun som en »mafia«, der næsten altid promoverede deres egne og vennernes produkter på bekostning af nogle få, der virkelig kunne være blevet anerkendt ude i den store verden; denne gruppe består ifølge Joan Rockwell af Kierkegaard, Ørsted-brødrene og H. C. Andersen – og den burde efter hendes mening også bestå af Tang Kristensen.

Ud fra den sociologiske indfaldsvinkel forsøger Rockwell at forklare Tang Kristensens problemer med at blive accepteret af eliten i København: hun mener, at én af forklaringerne på hans bitterhed ligger i, at han aldrig følte, han fik den anerkendelse, han fortjente. Man har dog svært ved at følge Rockwell, når hun paralleliserer Freud og Tang Kristensen: »if Freud was a Jew, Kristensen was a Jute, both thus at a disadvantage in the polite world« (hvis Freud var jøde, var Kristensen jøde; på denne måde begge ugunstigt stillet i den dannede verden). M.h.t. berøringsfladen med almuens ønskede Tang Kristensen ifølge Rockwell ikke at solidariser sig med denne klasse, tværtimod ville han som ung hellere end gerne have ladet den bag sig – hvis han havde kunnet. P.g.a. sin nære tilknytning til den igennem hele sin opvækst var han præget af dens normer og tankesæt hele sit liv.

Man er dog ikke i tvivl om, at hovedvægten lægges på den psykologiske indfaldsvinkel, hvad der samtidigt indebærer, at det først og fremmest er privatmennesket Tang Kristensen, der biografes på bekostning af folkemindeindsamlere og -udgiveren. »An explanation of his life-work must be found in his life« (en forklaring på hans livsværk må findes i hans liv), skriver Rockwell. Hans behov for at have en faderskikkelse er én af de faktorer, hun

anser for vigtig i hans liv. Hun nævner, at der i Danmark siden Enevælden har været tradition for sådanne patron-klient forhold, og at også Tang Kristensen både i sit private og i sit »folkeminde«-liv var afhængig af dette forhold. Særlig afhængig har han været, når han gik rundt og indsamlede, men desværre opholdt de efter Rockwell's opfattelse to vigtigste patroner, Svend Grundtvig og professor H. V. Rasmussen, sig altid i København.

En anden og endnu vigtigere faktor skulle være det trauma, Tang Kristensen kom ud for, da hans mor giftede sig anden gang, og han blev stedbarn. Det kom til at betyde, at han hele sit liv stræbte efter at genvinde moderens kærlighed og dermed det tabte paradys, der bestod af en enkelt vinter, hvor han og moderen levede i det lille hus, hun havde arvet efter sin far.

Bogen består af 10 kapitler, der i kronologisk orden omhandler de forskellige perioder i Tang Kristensens liv. Derefter følger den bibliografiske del, der består af en fuldstændig fortegnelse over bøger og artikler af Tang Kristensen samt en fortegnelse over litteratur om ham. Efter en række appendix, der indeholder forskellige tekstafsnit medtaget i deres fulde længde, følger endelig en bibliografi over de kilder og den sekundærlitteratur, Rockwell har anvendt samt til allersidst diverse registre.

Hoveddelen ligger tæt op ad »Minder og Oplevelser«, idet den dels refererer og dels citerer direkte derfra. Perioden op til 1884 uddybes yderligere med referater og citater fra brevvekslingen mellem Tang Kristensen og Svend Grundtvig. Efter 1884 suppleres der med citater fra nogle utrykte erindringskitser samt med gengivelser af nogle enkelte af Tang Kristensens ca. 200 drømme.

Generelt må man sige, at Joan Rockwell har fremdraget mange af de bedste episoder og beskrivelser fra »Minder og Oplevelser«, og at hun har sammenstillet dem på en sådan måde, at de udover at beskrive Tang Kristensens livsforløb samtidig i meget høj grad udgør et stykke kulturhistorie i sig selv. Ind imellem kommer hun med supplerende kommentarer om f.eks. grundtvigianerne og Indre Mission, om den politiske situation eller om skolelærernes problemer med at få det til at løbe rundt.

Disse indskud er, på trods af at de er ret kortfattede, ofte ret præcise.

Rockwell skriver et sted (s. 188) om Tang Kristensen og »his evident honesty in self-analysis« (hans åbenbare ærlighed i analyserne af sig selv), og det må være derfor, hun betragter hans erindringsværk »Minder og Oplevelser« som en uvurderlig kilde til forståelsen af hans liv. Hun kommer derved til at lade sig rive med af hans følelser og til at blive forarget over den måde, han er blevet behandlet på af mænd som I. C. Christensen, Axel Olrik og H. F. Feilberg. Hvis Rockwell – i stedet for kun at benytte en enkelt kilde, nemlig et brev, som Tang Kristensen skrev til Hans Ellekilde kun tre uger før han døde – f.eks. havde inddraget korrespondancerne med Axel Olrik, Hakon Grüner-Nielsen og hele brevvekslingen med Hans Ellekilde, der sammen med korrespondancen med Svend Grundtvig dækker hele hans liv som folkemindeindsamlere (1868–1929), kunne hun måske dels have fået nuanceret sit indtryk af Tang Kristensens relationer til i alt fald to af de ovennævnte mænd, og dels kunne det måske have pillet Tang Kristensen lidt ned fra den piedestal, hun har sat ham op på.

Hans selvbiografi er nemlig ikke den eneste sandhed om ham. En nærlæsning af Tang Kristensens mange indledninger, efterskrifter og artikler ville yderligere have kunnet afsløre, at han – afhængig af hvem han henvendte sig til – altid afpassede sine ord, måske mindre af personlige hensyn end for at fremme det, der var hans livs opgave: at indsamle og udbrede kendskabet til og forståelsen for folkeminderne og deres betydning.

En sådan gennemlæsning ville også have forhindret Rockwell i at fejlfortolke nogle af de ytringer, man kan læse i »Minder og Oplevelser« i forbindelse med den litterære brug af folkeminderne. Hun nævner adskillige steder, hvordan særlig Holger Drachmann har stjålet folkeminderne og anvendt dem som grundlag for sine skuespil. Udover at brevvekslingen med Drachmann ikke afslører, at Tang Kristensen skulle have »detested« (afskyet) Drachmann eller betragtet hans lån som »a crime« (en forbrydelse), så var det jo netop en del af hans formål, at folkeminderne

skulle bruges i forbindelse med gendigtninger, eller som han selv skriver det: det er »mit varmeste Ønske, at mine Indsamlinger skulde give Stof for Digterne og alle dem, der i aandelig Henseende kan og vil arbejde paa Folkets Forælding og Opadragen« (Jyske Folkeminder 11, 3. 349). Når han ikke selv gjorde det, var det dels, fordi han mente, det var vigtigere at få samlet så meget som muligt, før det blev for sent, og dels fordi han ikke mente, han selv var i stand til at gøre det godt nok. Dog nåede han selv at få udgivet et enkelt bind med bearbejdede eventyr, nemlig »Mosekonen brygger« fra 1891.

Det er helt tydeligt at brevvekslingen med Svend Grundtvig har gjort det muligt for Joan Rockwell at bringe nogle fine iagttagelser og fortolkninger af konfrontationen imellem på den ene side bylivet og den akademiske verden i København og på den anden side de folk, der levede i fnatbefængte og usle hytter ude på den jyske hede. Derimod er hendes fremstilling af Tang Kristensens relationer til meddelejerne nok lidt for forenklede. Jeg er ikke helt så overbevist om, at han altid oplevede det som en intens fornøjelse at være på besøg i hytterne, sådan som Rockwell omtaler det s. 94. I et brev til Svend Grundtvig (17-3-1871) skriver han: »Dertil kommer, at man maa finde sig i i Hytterne at sidde i kvalm, ja forpestet Luft, være bange for at faa Fnat osv. . .« og senere på året (6-11): »Jeg maa tit opsøge Bærmen i Folket for at bruge et Kraftudtryk, og der er den sværeste Side ved hele min nuværende Virksomhed, den at kunne vinde saadannes Fortrolighed og dog kunne holde dem tre Skridt fra Livet«. Disse udtalelser tyder i al fald ikke på, at han i denne periode var alt for begejstret for at opholde sig i hytterne. At han siden hen lader sine fysiske trængsler træde i baggrunden og i stedet lader udbyttet og kontakten med folk være det afgørende, når han tænker tilbage på sine oplevelser, fremgår f.eks. af, at han i »Minder og Oplevelser« (II, s. 113-14), hvor sidstnævnte citat er medtaget, tilføjer følgende parentes: »Disse sidste Ytringer maa man dog ikke tage alt for bogstaveligt, og de er heller ikke fuldt ud sande, det har jeg mange Gange senere bragt i Erfaring. Men noget er der naturligvis om det«.

Dette er et af de få steder i »Minder og Oplevelser«, hvor Tang Kristensen åbenlyst imødegår én af sine tidligere udtalelser; det tyder på, at det måske var vigtigt for ham netop på dette område at slå fast, at han havde ændret opfattelse siden 1871.

Hvad angår ændringer, har Rockwell ret i, at Svend Grundtvigs død kom til at betyde en hel del for Tang Kristensen, bl.a. at han fik mere selvtilid. Hvis hun havde læst videre i brevene til Olrik, Grüner-Nielsen og Ellekilde, kunne hun meget let have fundet endnu en årsag til den nye selvtilid, ovenikøbet en årsag, der ville være faldet i tråd med hendes teori om »patron-klientforhold«. Efter 1884 blev Tang Kristensen nemlig selv en slags patron i forhold til de tre ovennævnte mænd, der på trods af deres akademiske baggrund respekterede Tang Kristensen som en kapacitet.

Denne korrespondance ville endvidere have givet Rockwell indblik i, hvordan tidens nye kulturhistoriske strømninger også nåede over til Tang Kristensen (Bernhard Olsen, Troels Lund, Pontoppidan osv.) og fik hans nationalromantiske ideer til at fortone sig lidt, og hvordan dette påvirkede ham til i højere og højere grad at få en form for social forståelse for meddelejerne og deres situation. Det sidste kommer f.eks. til udtryk i et brev til Axel Olrik (28-10-1895): Jensine Hansen ved Madum Sø »er en udmærket Fortællerske, har rigtignok faaet 8 uægte Børn og været paa Korsør Arbejdsanstalt, men hun er baade skikkelig og rar i alle Maader, saa jeg kan godt lide hende. Ved at betragte hendes Liv kommer man ret til at faa Øje paa Skjævhederne ved Samfundets Ordning«.

Denne identifikation, som Rockwell mener at kunne iagttage mellem Tang Kristensen og meddelejerne – »My father's people« (min fars folk), som hun lader ham kalde dem – er nok i virkeligheden langt mere udtalt på et senere tidspunkt i Tang Kristensens liv. I Ole Veedfald (1918), som Rockwell ikke ses at have benyttet, nærmer den sig, hvad man kunne kalde en slags kulmination: »Jeg har altid interesseret mig for saadanne Mennesker, hvis Liv har været misbrugt eller vanrøgtet ved Tidens Ugunst og Medmenneskers Uforstand eller formedelst altfor fattige Kaar og

Mangel paa Evne til at bøje sig for Magthavere og indflydelsesrige Personers Retthaveri, hvadenten det er paa det gejstlige eller retslige Område (s. 5).

Der var visse Forudsætninger for, at han [Ole Veedfald] kunde have blevet en Mand af nogen Betydning, men den store Fattigdom, han altid havde at trækkes med, var saa stor en Hæmsko for ham og ville være det for enhver, at det ikke kunde blive til noget uagtet al hans Begavelse. Saa stor en Hindring for mange Mennesker, er det at være fattig, at man ikke ret kan forestille sig det, naar man ikke selv har prøvet dette voldsomme Tryk. Jeg har faaet et ret godt Indblik i dette, da jeg i Ungdommen har været under lignende Kaar og har færdedes næsten al min Tid iblandt saadanne forkuede og dog velbegavede Mennesker« (s. 70).

Joan Rockwell har med sin biografi grundigt fået analyseret privatmennesket Evald Tang Kristensen, mens den del af hans liv, der vedrører indsamlingen og udgivelsen af folkeminder, i nogen grad træder i baggrunden. Hertil kommer, at Tang Kristensens fremstilling af den drøje barn- og ungdom samt Svend Grundtvigs ikke altid lige taktfulde måde at behandle Tang Kristensen på, har forledt hende til helt og aldeles at tage hans parti; nogle få steder konstaterer hun, at Tang Kristensen kunne foretage kovendinger, og endog at han var paranoid psykotisk. Dog nøjes hun alligevel med at gå meget let hen over disse ting – hun har snarere haft »skyklapper« på end »briller«. På den måde kommer hun til at lade sig fange af sin egen teori.

For den, der ikke kan læse dansk, kan det nok være meget værdifuldt med en så grundig gengivelse af »Minder og Oplevelser«, som man får i Rockwells bog. Den danske læser har først og fremmest glæde af citaterne fra brevvekslingen med Svend Grundtvig, der ikke tidligere har været publiceret. Selvom Tang Kristensens drømmeoplevelser måske godt kunne have været lidt mere anvendt i den psykologiske fortolkning, er også dette stof nyt for den danske læser. I den forbindelse kan man iøvrigt også nævne de mange fine illustrationer – særlig familiebillederne. Det er faktisk lykkedes tilrettelæggeren at frem-

skaffe fotografier af hele Tang Kristensens store familie.

Joan Rockwell har som nævnt medtaget mange af de bedste episoder fra »Minder og Oplevelser«; alligevel ville hendes bog have været et bedre alternativ til »Minder og Oplevelser«, hvis hun havde været lidt mere selektiv. Også nogle af hendes kommentarer kunne have tålt en yderligere gennemarbejdning, selvom det måske kun er den danske læser, der f.eks. kan blive irriteret over, at hun konsekvent tager fejl af Edvard og Georg Brandes.

I virkeligheden kan man godt ærgre sig lidt over, at Rockwell ikke er gået noget mere i dybden med den psykologiske analyse, som jo tydeligvis har hendes store interesse, og som sådan også er det område, hvor hendes force ligger. Der ville ovenikøbet have været rigeligt med stof til at satse på en sådan form for analyse. Ved både at ville skildre privatmanden og familiemennesket Evald Tang Kristensens liv samt hans »lifelong adventure in folklore«, når Joan Rockwell desværre ikke rigtig til bunds i nogen af delene.

Else Marie Kofod.

Skattegraveren. En Evald Tang Kristensen antologi

Ved Peter Lykke-Olesen og Ole Pedersen. Dansk lærerforeningen/Skov 1983. 240 s. Kr. 88. ISBN 87-587-0052-8.

Peter Lykke-Olesen og Ole Pedersen har tidligere beskæftiget sig indgående både med Evald Tang Kristensen og med folkeeventyrene – herunder særligt med folkeeventyrene. I tidsskriftet »Kursiv« nr. 1/1983 har de i en artikel biograferet folkemindeindsamlere Tang Kristensen på en kortfattet, men alligevel meget dækkende måde. I deres efterskrift til denne bog bringer de en fortolket udgave af denne biografi, men stadig på en sådan måde, at de væsentligste hovedpunkter er medtaget, samtidig med at den er affattet i et letlæseligt sprog. Det bør den også være, fordi »Skattegraveren« henvender sig til folkeskolens 6.-10. klasse.

Bogen er en antologi med tekster fra nogle af Tang Kristensens mange trykte

samlinger. De er udvalgt og ordnet efter 6 forskellige temaer, nemlig: Klog og dum I, Høj og lav, Barn og voksen, Liv og død, Mand og kone samt Klog og dum II. Hver temagrube indledes med en kort indføring i emnet, f.eks. fortælles der i indledningen til »Høj og lav« lidt om, hvordan datidens samfund var indrettet med kongen øverst i pyramiden og med de jordløse i den nederste del, eller i afsnittet »Barn og voksen«, hvor man får noget at vide om, hvor tidligt børnene kom ud at tjene, og hvornår de blev betragtet som voksne.

Disse indledninger lægger samtidig op til de spørgsmål, der bag i bogen er stillet til hvert afsnit. Forfatterne gør her opmærksom på, at teksterne kan bruges tværfagligt, og giver et par eksempler herpå.

Selvom bogen altså især er lavet til undervisningsbrug, fungerer teksterne også som en almindelig antologi, der kan læses og bruges af enhver, der er interesseret. Det, at der er flere historier med samme tema, ødelægger ikke læsningen, f.eks. ved at virke kedelig – snarere tværtimod. Det hænger måske til en vis grad sammen med, at forfatterne har haft en utrolig mængde stof at vælge imellem; men alligevel må det tjene til deres ros, at de har formået at samle nogle fine eksempler på, hvad man kan finde i de store mængder af materiale, der findes, dels i Tang Kristensens trykte samlinger, og dels i de utrykte på Dansk Folkemindesamling.

Else Marie Kofod.

Chr. Stenz: Dansk lærer i grænselandet. Sønderjyske løvnedsløb nr. 23. Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 1982 Kr. 70. ISBN 87-7406-003-1.

Historisk Samfund for Sønderjylland er meget produktivt og magter foruden at udgive Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift også at forestå udgivelsen af to skriftrækker: en »stor« og en »lille«. Den sidstnævnte har i de senere år fået form som en ren erindringsserie, og at linien fortsættes, antyder den jubilæumspris, der i 1981 blev udskrevet for det bedste erindringsmanuskript med deltagelse fra »alle, der har levet og virket i grænselandet«.

Chr. Stenz er ikke en tilfældig eller ukendt person i det sønderjyske. Han har været medredaktør af månedsskriftet i 30 år og i samme periode medlem af styrelsen for Historisk Samfund. Han sluttede sin faglige karriere som viceskoleinspektør i Åbenrå, var politisk aktiv som folketingskandidat i Tønder og Løgumkloster og amtsrådsmedlem i en valgperiode.

I forordet fastslår Stenz, at han ikke fremlægger sine erindringer, og der er da også tale om en række glimt, der varierer både i bredde og dybde.

Bogens 50 kapitler (181 sider) dækker forfatterens liv fra gårdmandshjemmet ved Randers, over tiden som landvæsen elev, højskolen i Askov, tiden på Tønder Statsseminarium og en række år som lærer dels syd og dels nord for grænsen. Forfatteren lægger hovedvægten på perioden 1930–49, og de mest interessante afsnit dækker seminarietiden i Tønder (1930–35) og oprettelsen i 1936 af den danske privatskole i Ladelund, som blev Stenz' første virkeplads i Sydslesvig. Stenz har en glimrende iagttagelsesevne og en fin sans for detaljen, en evne der særlig viser sig ved hans skildring af Ladelundboernes valg-situation: dansk og tysk skole.

Stenz har oplevet meget, er en god fortæller og kan mange gode historier. Han har i sin faglige og politiske karriere mødt og været i forbindelse med utallige lokal- og landskendte personer, og det har åbenbart været svært for ham at vælge bort. Personregistret spænder fra Carl Alstrup til Herluf Zahle, og bogen har en tendens til at virke anekdotisk. Det havde været en fordel, om Stenz var gået tættere på færre personer og begivenheder, hvorved bogen havde fået større vægt.

F.eks. var Claus Eskildsen, forfatteren til den berømte »Grænselære«, den direkte inspiration for Stenz som historiker og for hans arbejde med sprogundersøgelser, hvilket blev befordret, da han på seminariet fik Eskildsen som lærer. Claus Eskildsen omtales desværre kun summarisk. Måske har Stenz været bange for, at for mange vurderinger og betragtninger ville gøre bogen for tung?

Bogen er velskrevet, og selvom den først og fremmest henvender sig til den læser,

der allerede kender grænselandets kode-sprog, kan den godt anbefales til den uind-viede. Den har en traditionel lay-out, illustrationerne er gengivelser af private fotos og af varierende kvalitet. Der savnes et godt kort over Stenz' arbejdsfelt, det tyske kort fra 1897, afbildet side 52-53, er uoverskueligt.

Jørgen Køster.

Vestsjællands Amt. Et kulturhistorisk bidrag til fredningsplanlægningen

Vestsjællands Amtsmuseumsråd. 1983. 102 s. Kort og ill. ISBN 87-981370-1-8.

Med naturfredningslovens ændring i 1979 blev der skabt basis for, at ikke kun natur-historiske og landskabsæstetiske interesser blev tilvaretaget i fredningsplanlægningen. Nu krævedes i stedet et samlet overblik over såvel naturhistoriske som kultur-historiske fredningsinteresser. Lovgivningen pålagde amtsrådene og Hovedstads-rådet at udarbejde fredningsplaner, som kunne indarbejdes i regionplanlægningen. Det kræver faglig ekspertise at kunne ud-pege, hvilke kulturhistoriske spor der er bevaringsværdige. I sin betænkning fra 1981 påpegede Fortidsminderrådet da også, at denne ekspertise tillige med et omfattende kildemateriale allerede eksisterede ved landets kulturhistoriske mu-seer. I løbet af 1981-82 blev amts-museumsrådene følgelig inddraget i arbejdet omkring fredningsplanlægningen i de enkelte amter.

Den foreliggende bog er en præsentation af det arbejde, som udførtes under Vestsjællands Amtsmuseumsråd med henblik på en redegørelse for de kultur-historiske bevaringsinteresser i amtet. Arbejdet blev udført af en projektgruppe bestående af Else Asmussen, arkæolog, Dorte Haahr Carlsen, historiker og etnolog, og Gunnar Solvang, etnolog. Projektgrup-pen har sammenskrevet resultaterne af re-gistreringsarbejdet til en bog, der kan gøre projektet tilgængeligt for offentligheden, og dermed brugbar i debatten omkring fred-ningsplanlægningen.

Projektet har været et forsøgsarbejde, hvor man udover selve tilvejebringelsen af et omfattende grundmateriale tillige har

bestrebt sig på at finde frem til brugbare registreringsmetoder og mulige sam-arbejdsformer museer og fredningsfolk imellem.

Set på denne baggrund har tiden været knap. I løbet af ti måneder har projektgrup-pen arbejdet med at tilvejebringe et grund-materiale, påpege hvilke geografiske om-råder og specielle emner, der kræver nær-mere videnskabelig undersøgelse, sætte de kulturhistoriske spor ind i en større hi-storisk sammenhæng og endelig frem-lægge resultaterne i bogform. Det er for-ståeligt, at projektgruppen på denne bag-grund koncentrerede sig om at tilveje-bringe et oversigtsmateriale og afstod fra at foretage dybere punktundersøgelser.

Bogen er disponeret således, at en over-ordnet beskrivelse af amtets kulturhistorie danner optakten til den efterfølgende gen-nemgang af de specifikke kulturhistoriske træk.

På baggrund af en analyse af de økologi-ske forudsætninger i området inddeles amtet herefter i 4 hovedpunkter: et centralt midterområde orienteret nordvest-sydøst med varierende terræn- og jordbundsfor-hold, megen skov, sø og mose og indehol-dende amtets dårligste landbrugsjorder. Vest herfor det kystnære sletteområde langs Store Bælt med god, ensartet land-brugsjord og få skovarealer. I amtets øst-lige del ligger det tredje hovedområde om-fattende sletteområderne omkring Ring-sted og Holbæk tillige med den inddæm-mede Lammefjord. Odsherred optræder endelig som et selvstændigt hovedområde med kuperet terræn og stor variation i jordkvalitet.

Hvert område skitseres dels alment, dels med udvalgte eksempler på bebyggelses-mønstre, kulturlandskabsformer og enkelt-monumenter. Eksemplerne er forsynet med kortudsnit - dels fra Videnskabernes Sel-skabs kort fra 1771, dels fra Geodætisk In-stituts kortmateriale fra henholdsvis 1977 og 1982.

Hovedparten af bogen består af en grun-dig beskrivelse af hver enkelt kommune i amtet. Her redegøres for kommunens ud-vikling generelt suppleret med beskrivelser af typiske kulturlandskaber og bebyggel-sesformer. Alt synes at være med her, som f.eks. herregårde og husmandsbebyggel-

ser, den udskiftede og den ikke-udskiftede landsby, enge og rester af gamle overdrev, sommerhusbebyggelse og stationsbyer.

Beskrivelserne er suppleret med et glimrende kortmateriale, der – ligesom teksten – arbejder på flere niveauer. Et stort oversigtskort bagest i bogen orienterer læseren om de kulturlandskaber og bebyggelser, som omtales i teksten. De fire hovedområder er skitseret på et andet oversigtskort, og de er, som omtalt tidligere, forsynet med instruktive kortudsnit. Udbredelseskort over bebyggelsesformer og oversigtskort over hartkornsansættelse underbygger analysen af de enkelte hovedområders karakteristika. Endelig er hver eneste kommune forsynet med et tydeligt oversigtskort med klare signaturer for lokaliteter og bygninger omtalt i teksten.

Arbejdet har været udført under tidspres, og der har derfor ikke været den fornødne tid til en mere teoretisk analyse af problemstillingen: kulturhistorien og fredningen, en omstændighed projektets medarbejdere selv er opmærksomme på.

Man kunne måske have overvejet, hvorvidt inddelingen af amtet i fire hovedområder på baggrund af økologiske faktorer er den bedste måde at strukturere stoffet på. Muligvis ville en forudgående analyse af de for egnen typiske *livsformer* op gennem tiden have resulteret i en helt anden inddeling af amtet, f.eks. være udsprunget af forskelle i økonomiske vilkår. Dette er imidlertid en fremgangsmåde, som kræver punktundersøgelser, og punktundersøgelser kræver tid, hvorfor projektgruppen på forhånd har været afskåret fra at lade en overordnet analyse af egnens livsformer danne basis for registreringsarbejdet.

Det er imidlertid som helhed et imponerende grundigt arbejde, der fremlægges her, og der er ingen tvivl om, at såvel planlæggere som museer og skoler i Vestsjællands amt har fået et instruktivt og værdifuldt materiale at arbejde videre med.

Bogen skal tillige roses for en tiltalende lay-out, hvor de mange kortudsnit og fotografier fint er tilpasset teksten.

Annette Vasström.

Richard Willerslev: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850–1914

225 s. ill. Gyldendal 1983. Kr. 158.
ISBN 87-00-56682-9.

I anden halvdel af forrige århundrede fandt omfattende indvandring og arbejdsvandring sted fra Sverige til Danmark. Det er emnet for Richard Willerslevs bog, *Den glemte indvandring*. Glemte er indvandringen vel næppe, men det er første gang, de mange tråde omkring den samles. Og det er i sandhed mange og mange forskellige. Indvandring, som bogens titel er, dækker ikke dens indhold eller emne, idet der er tale om såvel sæsonvandring/arbejdsvandring som egentlig indvandring. Det er imidlertid vanskeligt at holde disse to fænomener ude fra hinanden, kildematerialet er upræcist, og de mennesker, det drejer sig om, handlede jo ikke som kategorier. Nogle på sæsonvandring slog sig ned for stedse, mens andre, der var besluttet på indvandring, måske skuffet vendte hjem igen. Det er problemer, der er velkendte for alle, der forsker i arbejdsvandring og emigration.

Richard Willerslevs bog handler om det store antal mennesker, der fra den sydlige halvdel af Sverige søgte lykken i Danmark temporært eller for stedse. Det kunne være som teglværksarbejdere, som arbejdere ved de store anlægsarbejder, der blev gennemført i den omhandlede periode, såsom jernbaner, havne, forsvarsanlæg, udtøringsarbejder og digebyggerier, eller som håndværkere: skomagere eller skræddere i hovedstaden, stenhuggere på Bornholm. Også mange kvinder rejste ud som tyende, malkepiger, mejersker eller roepiger, og af de mere specialiserede nævnes spånkurveforhandlere og de såkaldte »hårkullor«, som solgte og forarbejdede smykker og andre prydenstande af menneskehår.

Omfanget af de svenske vandring er stort, men det har ikke været muligt at fastsætte det helt nøjagtigt, hvad der åbenlyst og forståeligt irriterer forfatteren, der befinder sig bedst i den kvantitative del af historien. Han presser det statistiske kildemateriale med stor kyndighed, og bogen bringer mange tabeller, som det må have kostet store anstrengelser at få tilveje-

bragt. Måske havde det været en bedre forskningsøkonomi fra starten at have givet afkald på at få så mange eksakte tal frem, og istedet have investeret arbejde og energi på andet kildemateriale f.eks. fra de danske arbejdsgivere, der anvendte svensk arbejdskraft. Bogens forfatter er en af Danmarks mest erfarne industrihistorikere, og en behandling af den svenske arbejdskraft på danske arbejdspladser ville have været værdifuld.

Det er en uskik at anmelde en bog, man gerne ville have haft, og ikke den, der ligger foran een. Men det er svært at modstå fristelsen i det foreliggende tilfælde. Læsningen af dette skrift vil nok først og fremmest savne seriøsitet omkring det konkrete, og hurtigt køre fast i de mange tabeller og det tyngede sprog. Bogens abstraktionsniveau er meget højt, og dens uvirkelighed står i en skærende kontrast til det meget realistiske billedmateriale, der virker påklustret. I alle tilfælde bruges det meget upræcist og tilfældigt. Det vil altid være vanskeligt at skaffe relevant billedmateriale til en bog som denne; kilderne er imidlertid langt fra udtømt, og man får et indtryk af, at billedredaktionen er sprunget over, hvor gærdet er ret lavt, og med rund hånd har drysset billeder ud over bogen uden dybere overvejelser over deres relevans for teksten. Der er også for mange unøjagtigheder og direkte fejl, såsnart tekst og billedtekster omhandler noget konkret og stedfæstet. Det er ærgerligt, og det efterlader en utryghed ved hele bogen.

Richard Willerslevs bog har sin styrke i redegørelser for organiseringen af udvandringen og sæsonvandringerne, i anvendelsen af det kvantitative kildemateriale og i afsnittet om de politiske og administrative forholdsregler. I disse afsnit skabes en ramme, hvori nye punktundersøgelser kan finde sted. Men som ramme for videre forskning har bogen i for høj grad skitsens karakter. Der mangler således noget så elementært som en litteraturliste og en fortegnelse over det vigtigste kildemateriale. Bogen er forsynet med noter, men de er meget summariske og så spækket med uforklarede forkortelser, at kun den læser, der i forvejen er fortrolig med emnet, kan anvende dem.

Der forskes meget i udvandring, ind-

vandring og arbejdsvandring i disse år, og det sker inden for mange fag. Der skal også mange synsvinkler til, og der er behov for tværfaglighed. Richard Willerslev forsøger sig; bl.a. inddrager han skønlitteraturen, og mange af de spørgsmål, han stiller til materialet, er af etnologisk karakter. Det er både klogt og nødvendigt, men det forudsætter, at man bruger de grænséfag, der er relevante. Det kan derfor undre, at Richard Willerslev ikke har inddraget den etnologiske forskning om emnet, der har fundet sted i Sverige som i Danmark. Havde der været en litteraturliste, ville den have afsløret store mangler, bl.a. den store publikation af den mest omfattende undersøgelse af arbejdsvandring til Danmark: George Nellemanns »Polske landarbejdere i Danmark«, Folkelivsstudier nr. 7, udgivet af Nationalmuseet i 1981, to år før Richard Willerslevs bog udkom.

Else-Marie Boyhus.

Vonsild kirkebog 1659–1708

Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe. I serien Ældre danske kirkebøger. 481 sider. Kr. 150. ISBN 87-7526-096-4.

For en snes år siden udgav Ole Højrup for Landbohistorisk Selskab »Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646–1731«. Dette værk er en fremragende og bevægende kilde for den, der vil have noget at vide om, hvordan almindelige og ualmindelige menneskers liv og vilkår i et sjællandsk sogn var.

Også Hans H. Worsøes udgave af Vonsild kirkebog 1659–1708 vil vise sig at være en guldgrube. Ved præsten Johannes Rudes hånd føres læseren ind i et sogn og en tid, hvor krigen havde sat og endnu under hans embedstid kom til at sætte deres uhyggelige spor, og hvor tiderne kun langsomt blev bedre. Som en giftig tråd fletter krigen sig under læsningen ind i det daglige livs små og store hændelser. Uhyggelig er f.eks. beretningen om polakkerne, der strøede krudt i ansigtet på en mand og antændte det for på denne måde at tvinge ham til at røbe, hvor sølvskærne var.

Historikere har i mange år været opmærksomme på Johannes Rüdes nekrologer, og det er glædeligt, at de nu er udgivet fuldstændigt og det på en så forbilledlig måde med alt, hvad hjertet kan begære af registre.

Johannes Råde har ikke været nogen almindelig præst. Det var ikke nødvendigt, at han skrev disse nekrologer, men hans interesse for sognebørnene har været så stor, at han gjorde det med omhu. Nogle af levnedsskildringerne ligner manuskriptet til mindetaler, andre er sandsynligvis notater nedskrevet efter dødens skriftemål, og man kan måske – som Worsøe foreslår – tillægge disse tekster en særlig høj kildeværdi, fordi de er meddelt på dødslejet – og muligvis for at lette hjertet.

Hvad kan nekrologerne belyse? Worsøe nævner et par ting, bl.a. tjenestefolks mobilitet og folks sygdomme, men – fortsætter han – »Deres største værdi er imidlertid de utallige detaljer, de meddeler om dagliglivets tildragelser. Vi møder den unge pige, der skal til marked for at købe noget at læse i, den gamle mand, der står tidligt op for at gøre ild på arnen og sætte sig til at læse i salmebogen, konen i gården, der bliver stanget ihjel af en uvan tyr, soldaten, der må aflevere alt sit tøj og flygte, de forladte enlige mødre, den fordrøvede byskriver fra Tønder, der søger politisk asyl i den kongelige del af Slesvig, den artige dreng, der sladrer til præsten om andre børn, der bander (og får ros af præsten), manden der kom hjem fra digearbejde i marsken, og den døende, der havde 60 daler hos sig i sengen, men intet begravet«.

Nekrologerne rummer en strøm af små og store livagtige træk. Man kan fortsætte, hvor Worsøe slipper, og nævne drengen, der tabte lysten til latinskolen på grund af »den bødelmæssige haarde straff skyld, den i de dage de latinske skolemestre og hører brugte«, svigermoderen der var en »besk blomme«, og med få streger kan Råde ridse en hel skæbne op belyst ved en situation: »Den 15. martij, onsdags post oculi, lagde en stackels quind, mellom at det ringede 2den oc 3die gang til kircken, et lidet barn paa kirkegaarden østen ved skrittisset [sakristiet] under vinduerne oc gick derfra. Men Gud gaff naade, at Jess

Degn blev det betiden var, opnaaede quinden paa Colding vej, oc tog hende tilbage med til barnet. Hun bekiente, at hun haffde lagd det der, meden hun vilde hen oc søge moderen, hendis søster, til barnet. En skaldet aarsag, der ingen troede, ocsaa tog hun barnet op oc gick dermed bort«.

Helt blichersk bliver Råde ved et pludseligt dødsfald som følge af et ulykkestilfælde: »Jammer er dett at see sin mand oc fader gae karsk fra huuset, oc inden en halff quarteer aff en time ligge død i marcken, at det vel mae heede

Om du vilt mig i march og skow
eller i fræmmed grentze
i hawsnød eller oc ved roff
eller ved pestilentze
at jeg skal døe, da døm mig ey
effter min synd oc onde rey
som jeg i lifve førde«.

Men det er ikke blot det uventede, det tragiske eller mærkelige vi får noget at vide om. Som sagt belyses det almindelige, daglige liv ved mange ting. Hvert af disse glimt er kostbart, fordi det spejler den kultur, hvoraf det var en del, og fordi det i al sin uanselighed er med til at tegne et rigere billede af disse menneskers liv.

Med sin klare pen og sin redelige menneskelighed har Johannes Råde sørget for, at vi ved meget om Vonsild sogn i årene efter de store krige, hvis virkninger dette sogn i særlig grad fik at mærke. Råde har sørget for, at vi kender beboerne både i lyst og i nød. Deres livs regnskab er gjort op med forståelse og nænsomhed, kun sjældent er præsten fordømmende. Han har kendt en del til livets ubestændighed og ved – som han selv siger – at »et menneske er ingen fuldkommen engel her i lifuet«.

Eske K. Mathiesen.

Bent Østergaard:

Indvandrerens danmarkshistorie

264 sider, rigt ill., litt. kr. 168. Gad 1983. ISBN 87-12-93550-6.

Den er dristigt tænkt og vel gennemført Bent Østergaards bog »Indvandrerens Danmarkshistorie«. Det er i det hele taget velgørende at møde sådan en bog i en tid, præget af smånationalisme, der forleder landets justitsminister til at bekymre sig

om, hvorvidt det danske folk kan oprettholde sin nationale identitet, hvis der tages imod flere udlændinge (læs ikke-europæere).

Bogen er i smukt udstyr (og tilmed billig), godt lay-out, præget af gode opslag og en forbilledlig billedredaktion. Det er en bog, man blader i, slår op i på må og få, og man bliver hængende, overrasket over, hvor meget dansk, der er udenlandsk. Det er i den funktion, bogen har sin største styrke og vel også sit egentlige budskab.

Bogen begynder med hedenold og slutter i dag, eller næsten i dag. Det er nok mangel på dokumentation, der har bevirket, at den ikke medtager nutidens store anlægsarbejder som offshore, naturgasledningen, Farøbroen m.m. De gennemføres – som tidligere perioders store anlæg – af internationale sjak og med international know-how; det er ikke den danske tunge, der dominerer på de arbejdspladser!

En så vidtrækkende bog må selvfølgelig blive oversigtlig. Det er imidlertid mit indtryk, og det bygger især på en gennemgang af de afsnit, hvor jeg selv har foretaget primærundersøgelser, at den loyalt sammenfatter den eksisterende viden og i litteraturlisten redegør herfor. Derigennem bliver bogen ikke alene en oversigt, men tillige en håndbog.

Den kan og bør også få katalysatoreffekt. Dens stædige og konsekvente stillen de samme spørgsmål til Danmarks-historien i hele dennes forløb afdækker huller i den eksisterende viden. Huller der lægger op til spændende forskningsopgaver, som f.eks. at se på de lejede tropper fra 1500- til 1700-tallet ikke bare som tropper, men også som en del af den danske hverdag.

Svagheden ved en bog af denne type er, at afsnittene på en måde er usammenlignelige, og udover at dokumentere at Danmark igennem hele sin historie har modtaget kraftige impulser udefra, er der ingen sammenfatning. Det er i mine øjne ingen svaghed i sig selv, men bogen efterlader alligevel – især hvis man læser den i eet stræk – et flimrende og usammenhængende indtryk.

Derigennem svækkes hovedtesen. Kommer bogen i nyt oplag, hvad den fortjener,

ville den vinde ved at begynde med renæssancens sekulariserede stat og udelade de forhistoriske tider og den universelle middelalder. I det hele taget bliver begrebet indvandrer først for alvor påtrængende fra begyndelsen af forrige århundrede. Tidligere perioder var mere kosmopolitiske, og skellet imellem fremmed og ikke-fremmed var ikke af samme karakter, som efter nationalstatens opståen. Min eneste indvending imod bogen er derfor, at den ikke i tilstrækkelig grad redegør for nationalstaten og dens konsekvenser for opfattelsen af dansk og udenlandsk, hjemligt og fremmed. Overgangen fra kosmopolitisme til nationalisme er afgørende for hele problemstillingen; den fortjener en udforskning. Bent Østergaard skal ikke lastes for, at dansk historisk forskning er ret så pragmatisk i sin tradition og følgelig mangler idehistoriske input som f.eks. Tyskland med Friderich Meinecke (bl.a. Weltbürgertum und Nationalstaat, 1907–08). Men Bent Østergaard skal takkes for et stærkt initiativ og en spændende bog, som forhåbentlig vil prikke til mange og sætte meget igang.

Else-Marie Boyhus.

Annikki Kaivola-Bregenhøj:

Bondebryllup

Föreningen Danmarks Folkeminders dokumentationsserie nr. 2. 160 s. ill. Medl.-pris 98. udsalgspris 140. ISBN 87-87897-49-0.

Beretninger om årets og livets højtider hører til de emner, som med forkærlighed indsamledes af århundredskiftets folkelivsforskere. Det var især beretninger fra det »gamle«, det »traditionsbundne« landbosamfund, som havde indsamlerens interesse.

En del af Dansk Folkemindesamlings materiale om bondebrylluppet i forrige århundrede er nu blevet publiceret i föreningen Danmarks Folkeminders dokumentationsserie. Bogen »Bondebryllup« indeholder et udvalg af disse beretninger sammenstillet og kommenteret af phil. dr. Annikki Kaivola-Bregenhøj. Materialet fortæller om skikke og traditioner omkring bryllupsfester i det danske landbosamfund i sidste halvdel af forrige århundrede. Bo-

gen indeholder 32 beretninger fra alle egne i Danmark. Den indledes med en kort, men indholdsrig analyse af brylluppet som et af de mest betydningsfulde ritualer i bondesamfundet. Brylluppet analyseres her i sin sociale kontekst som kulminationen på en række handlinger, der førte frem til ægteskabet. Analysen er konsekvent og stramt disponeret. Bondebrylluppet tolkes således ikke kun som én fest, men som en kæde af handlinger, der indledes med forhandling om trolovelse og giftemål for langsomt at nærme sig selve kulminationen i bryllupsfesten.

De mange forberedelser til brylluppet betød en langsom omstilling fra hverdag til fest. Tilsvarende skete der en gradvis overgang fra fest til hverdag, når selve brylluppet var overstået. Inden for de tre perioder: fra hverdag til fest, selve bryllupsfesten og fra fest til hverdag, analyseres siden de enkelte handlingsforløb som »akter« i et »socialt drama«, hvor deltagerne udfylder ganske bestemte roller, – lever op til bestemte forventninger. For hver enkelt handling: lysningen, bryllupstoget til og fra kirke, bryllupsmiddagen, dansen, 2. dags-gildet og festens afslutning den 3. dag fandtes et fastlagt regelsæt for, hvorledes festens hovedpersoner skulle føre sig og være klædt.

Gennem skildringen af handlingsforløbet får læseren tillige et indblik i bondesamfundets sociale struktur, hvor bondebrylluppet kun kunne afholdes i den her skildrede form på grund af den hjælp, gårdene gensidigt ydede hinanden. »Føringen«, hvor nabogårdene bragte madvarer til bryllupsgården og stillede arbejdskraft til rådighed, var en vigtig forudsætning for, at den enkelte gård kunne afvikle de store bryllupper. Men brylluppet krævede også sine »eksperter«: skafferen og kogekonen, som havde hovedansvaret for, at festen fik det forventede forløb.

Bondebrylluppet var »hele samfundets fest«, fortælles det, men at samfundet ikke af den grund kan tolkes som et egalitært samfund kom tydeligt til udtryk i bordplaceringen ved brylluppet. Her synliggjordes det sociale hierarki med placering efter social status og hartkornets størrelse.

Det var ikke alle i landsbyen, som deltog i festen. Hele den jordløse del af landbe-

folkningen inviteredes kun undtagelsesvis med til gårdmændenes bryllup. De kunne ikke gengælde invitationen med en tilsvarende fest endsige stille med føring. Deres økonomiske situation udelukkede dem fra at deltage i den gensidige udveksling af tjenester og gentjenester, som bøndernes fællesskab var baseret på. Forfatteren er opmærksom på dette forhold og betoner også manglen på beretninger om bryllupper i husmands- og landarbejderfamilier; beretninger, som kunne have nuanceret billedet af det tilsyneladende så homogene, kollektivt orienterede bondesamfund. Der er imidlertid et andet skel i bondesamfundet, som ikke fornemmes i denne bog, men som kraftigt gjorde sin indflydelse gældende netop i den periode, de her publicerede beretninger stammer fra. I forrige århundredes sidste halvdel var religiøse vækkelser og folkelige bevægelser med til at ændre gamle traditioner og vedtagne praksis. Forsamlingshuse og missionshuse opførtes i denne periode som synlige udtryk for holdningsændringer i landbosamfundet. De bønder og husmænd, som oplevede en religiøs vækkelse, måtte tage kraftigt afstand fra de gamle bryllups- og begravelsesfester med deres indslag af drikkeri, slagsmål og kortspil som faste ingredienser. Bondesamfundet opdeltes i denne periode ikke kun socialt i jordbesiddende og jordløse, men tillige kulturelt i »levende« og »døde«, i »vakte« og »fortabte«. Denne splittelse kommer ikke til udtryk i de her publicerede beretninger, men den har muligvis været årsagen til, at meddelelserne – som forfatteren selv bemærker – næsten aldrig fortæller om bryllupsskikke i deres egen samtid, men med forkærlighed fortæller om skikke i »ældre tid«. At sammenholdet og den kollektive gensidighed var ved at ændre sig under meddelernes egen tid fremgår bl.a. af en beretning fra et bryllup i Nordsjælland, som afsluttes med bemærkningen: »Der var trods alt en gang et sammenhold mellem bønderne, som det tit skorter på i vor tid«.

Bogen »Bondebryllup« har sin værdi ikke blot i sin konsekvente analyse af brylluppet som et vigtigt overgangsritual, men tillige i sin fortolkning af festen som et ritual, der synliggør bondesamfundets sociale struktur og hele mentalitet. Skildringen er

underbygget med talrige illustrationer, alle forsynet med tekster, der relaterer billedet til de enkelte af brylluppets mange faser. Illustrationerne er fortrinsvis hentet fra samtidige malerier og stik. Igennem illustrationerne har forfatteren gjort bogens emne mere omfattende, idet hun har udvalgt stik og fotografier fra andre lande i det nordiske kulturområde, fortrinsvis Sverige og Finland, hvor brylluppet fejredes på tilsvarende måde. Herigennem er det blevet muligt at illustrere alle »akter« i bryllupsfesten.

»Bondebryllup« er 2. bind i Foreningen Danmarks Folkeminders dokumentationsserie. Forhåbentlig vil følgende bind i denne serie kunne leve op til den standard, som anslås med denne udgivelse.

Annette Vasström.

Kvindekultur

Temanummer af NORD NYTT, nordisk tidsskrift for folkelivsforskning 16/17. Under redaktion af Ena Hvidberg, Lisbeth Hastrup, Laila Ottesen og Lykke Pedersen. Udgivet af NEFA-Norden. 240 s. ill. kr. 138. ISSN 0008-1345.

NORD NYTT er et tidsskrift, der i sjælden grad har vist sig i stand til at følge med strømningerne inden for etnologi og folkloristik. Alligevel er der gået 20 år siden tidsskriftet startede, før der er kommet et temanummer med kvindestudier. Til gengæld er det blevet så omfattende, at det udgør et dobbeltnummer på 240 sider.

Temanummeret præsenterer ikke en solid og velgennemarbejdet forskning. Det er ikke præget af hævdvundne metoder og bjergsikre teoridannelser. Til gengæld udtrykker det nysgerrighed og iverigdom, der sætter spørgsmålstegn ved mange indgroede tankegange, og det vækker til modsigelse og engagement. Temanummeret bærer i allerhøjeste grad præg af at være det, det giver sig ud for: en præsentation af et nyt forskningsperspektiv med alle de muligheder og problemer, dette rejser. Derfor må man også håbe, at det vil blive studeret af mange andre end de forskere, som på forhånd interesserer sig for emnet. De fleste af artiklerne er lettilgængelige, vel-skrevne, ja underholdende, og kan læses

af en bred kreds. Andre artikler tager mere vanskelige problemer op og vil snarere kunne stimulere kvindeforskningen indadtil.

Temanummeret består af 23 artikler skrevet af 30 kvindeforskere. Nogle er studerende og andre er færdiguddannede. Derudover indeholder bindet et katalog over generelle adresser, projekter og bidragydere, samt et afsnit med 4 anmeldelser – et sørgeligt lille antal. Temanummeret afsluttes med summary. Beklageligt nok mangler der summary til de to første artikler.

4 danske etnologer har redigeret temanummeret og skrevet et kort forord og en kort indledning. For korte synes jeg. Til gengæld illustrerer de med al tydelighed, at kvindeforskningen stadig er et nyt felt inden for folkloristik og etnologi, som først nu er ved at vokse frem for alvor, inspireret af den ny kvindebevægelse.

Redaktørerne har opdelt artiklerne i 4 grupper. 1: kvinder og kulturhistorie, 2: kvinder til kvinders hverdagshistorie, 3: arbejde og livssammenhæng, samt 4: køn og krop. Det kan ikke have været nogen særlig let opgave at formulere netop disse 4 temaer, og jeg er glad for, at det ikke var mig, der bagefter skulle fordele artiklerne på de valgte grupper. Redaktørerne har åbenbart villet undgå den geografiske struktur, som er brugt i kataloget. Artiklerne fordeler sig da også meget ujævnt med 8 svenske, 7 danske, 5 norske og kun 3 finske, hvoraf de 2 er meget korte. Selvom denne opdeling ville have afspejlet, at kvindeforskningen befinder sig på et tidligt udviklingsstrin i Finland, så ville det nu have gjort det lidt nemmere at finde rundt i det omfattende og noget uoverskuelige temanummer. Den valgte opdeling har jeg svært ved at orientere mig efter, ikke mindst fordi mange kvindestudier netop udmærker sig ved at overskride grænserne mellem grupperne, idet de betoner sammenhængene mellem familieliv, hverdagsliv og arbejdsliv, mellem fysiske, sundhedsmæssige og historiske forudsætninger.

Derimod synes jeg, at det er en klar fordel, at redaktørerne ikke har forsøgt at skelne mellem folkloristiske og etnologiske undersøgelser, men ovenikøbet har inddra-

get et par historikere i forfatterskaren. Kvindekultur er naturligvis ikke noget, der alene studeres af folklorister og etnologer. Problemet er snarere at finde ud af, hvor man skal standse, hvis man ønsker en alsidig dækning af den igangværende forskning indenfor emnet. Men temanummeret handler heldigvis ikke alene om kvindekultur, men også om kvinder. Det viser, at der er et latent behov for faglige diskussioner og udveksling af erfaringer, og at der er et behov for at tage nye initiativer og organisere et samarbejde. Dette er allerede sket for folkloristernes vedkommende gennem dannelsen af KvinnFolk, der nu har holdt sit andet nordiske møde i NIFs (Nordic Institute of Folklore) regi, men der tiltrænges også bredere initiativer.

Ressourcerne findes. Det vidner temanummeret om. Det er skrevet af kvinder, der har noget på hjerte, og det er der kommet et levende videnskabeligt produkt ud af. Ikke en lærebog, men et arbejde der forhåbentlig kan stimulere mange kulturhistorisk interesserede.

Birgitte Rørbye.

**Beth Grothe Nielsen: Letfærdige
Quindfolk – om Gisle Nielsdatter og
andre barnemordersker**
Delta. 1982. 240 s. Pris kr. 124,50.
ISBN 87-7449-146-6.

Beth Grothe Nielsen har skrevet en barsk bog om letfærdige Quindfolk. Fra 1719-1805 blev der afsagt dom over 89 kvinder, som var anklaget for barnedrab, fødsel i dølgsmål og lignende ved Nørrejylland's landsting. Enkelte blev frifundet eller undgik gennem død eller flugt en fuldbyrdelse af dommen. Men de fleste – 50 – blev henrettet. Hvis der ikke fandtes nogle formildende omstændigheder mistede de deres hals, hovedet blev sat på en stage, og kroppen blev begravet af natmanden. Dermed blev de idømt lovens strengeste og mest vanærende straf i overensstemmelse med Danske Lov, som stod ved magt i næsten 200 år indtil straffeloven af 1866.

Ud over en indledning består bogen af tre hovedafsnit: I: Forbrydelserne, II: Omstændighederne og III: Forandringerne.

Desuden en liste over de 89 domme, samt litteratur. Sært nok henvises der kun til den til grundliggende licentiatafhandling i indledningen og ikke også i litteraturoversigterne.

Beth Grothe Nielsen har skrevet en bog, som indeholder mange metodiske, kulturhistoriske og kritiske kvaliteter.

Når man studerer indholdsfortegnelsen, kan man måske tro, at hun har grebet sagen an på en måde, der er ret så traditionel for folklorister og etnologer. Først en præsentation af emnet, så noget om konteksten, de sociale omstændigheder, etc., og endelig en historisk perspektivering. Samtidig kunne det yderst velafgrænsede materiale måske inspirere til en lige så klassisk systematisk undersøgelse, dom for dom, hvor de fleste menneskelige dimensioner efterhånden ville forsvinde i den stadige monotone strøm af vold og lidelse.

Efter min vurdering har Beth Grothe Nielsen valgt en langt mere frugtbar metode, idet hun lader bogen starte med en kvindekæbne. Vi hører historien om Gisle Nielsdatter, og hvordan det gik til, at hun blev dødsdømt. Scenen bliver pludselig befolket med mange flere mennesker. Lidelsen og volden bliver til nogle vilkår, som de hver for sig har haft deres part i, og som de ikke har kunnet undslippe. Næsten som i et græsk drama bliver vi, der hører historien, draget med ind i forløbet, og selvom vi kender slutningen, kan vi ikke lade være med undervejs igen og igen at spørge om, hvad der betingede udviklingen, og hvad der kunne have ændret den. I den foreliggende bog synes jeg, at det er en særlig værdifuld arbejdsmetode, fordi emnet taler til mange forvirrede følelser hos os, som læser bogen. Historien om Gisle hjælper os til at huske på, at det ikke alene er et emne, vi skal høre om, men også nogle mennesker. Den hjælper os til at overskride nogle af de historiske distancer, som måske ellers kunne få os til at afvise dommene som historier om en fortidig elendighed, der ikke længere har noget med os at gøre. Endelig giver den os nogle bedre forudsætninger for at opfange de mange mere almene og systematiske informationer og analyser, som lægges frem i de følgende langt mere uoverskuelige afsnit.

Det er interessant at følge, hvordan Beth

Grothe Nielsen forsøger at bygge et rum op omkring barnemorderskerne for at skabe en indsigt i drabshandlingens mange mere usynlige dimensioner og gøre det forståeligt, at dette blev en tjenestepigeforbrydelse. Men nogle steder er vi ved at drukne i løsrevne citater og konkrete omtaler af bestemte hændelser, der i sig selv er fyldt med nuancer og muligheder. Ved en tæt vekselvirkning mellem flere analyseniveauer og mange forskelligartede eksempler gøres fremstillingen måske nok både spændende, forståelig og vedkommende, men det fører også til, at overblikket forsvinder, og hvad jeg synes er værre: vi nøjes med at lytte og holder op med at spørge. Måske afspejler dette nogle problemer, som i det hele taget er et dilemma indenfor kvineforskningen.

I indledningen og afslutningen forsøger Beth Grothe Nielsen at trække nogle mere almene kvineperspektiver frem. Den afgørende forskel mellem fortiden og nutiden ligger efter hendes mening i, at kvinder idag har mulighed for at kontrollere deres frugtbarhed. Men lidelsen findes stadig, og hun slutter med en boretning fra 1974. Som Beth Grothe Nielsen selv udtrykker det: »Nutidens kvinder har brug for viden om deres formødres skæbne for at kunne analysere og forstå deres egen situation som historisk udviklet og i udvikling«. (s. 9).

Letfærdige Quindfolk er således en bog, som jeg vil anbefale på det allervarmeste, både på grund af dens relevante og engagerende tema, dens grundige behandling af stoffet, men også på grund af dens interessante problemer.

Birgitte Rørbye.

Kvinder i byen

Aalborg omkring år 1900

72 sider. Illustreret med 79 sort-hvide fotografier. Strandbergs forlag. Pris kr. 69,50. ISBN 87-872-0070-8.

Kvinder i byen er resultatet af et alsidigt og positivt samarbejde. En forskningsgruppe på 9 kvinder med forskellige faglige forudsætninger fra Aalborg universitetscenter har udarbejdet bogen på baggrund af en udstilling af samme navn.

Udstillingen blev til i samarbejde med Aalborg historiske museum og vist i efteråret 1982.

Bogens fotografier stammer med få undtagelser fra lokalhistorisk arkiv i Aalborg.

Fotolaboratoriet ved Institut for samsfundsudvikling og planlægning har sørget for affotografering og reproduktion.

Og endelig har Strandbergs forlag stået for udgivelsen af bogen.

Mange gode kræfter er således gået sammen om denne billedbog, som udgør det mere varige resultat af samarbejdet. Udover forord og indledning indeholder bogen en række tematiske afsnit: byen, barndom, skole og arbejde, unge piger og kvinder, familien, husarbejde og lønarbejde. Bogen afsluttes med en tidstavle, hvor der er anført nogle af de større historiske begivenheder i perioden i forbindelse med lovgivning, uddannelse, politisk valgret, kvindeorganisation samt kvindebevægelse.

Bogen er derimod ikke forsynet med litteraturliste. Det vil sige, at de læsere, der interesserer sig for Aalborg-billeder, ikke henvises til Torben Witts interessante billedbog: »Aalborg og forandringerne – fotos fra byen«. Aalborg-bogen 1981–82, ligesom læsere, der måske gerne ville arbejde videre med kvindebilleder, ikke kan finde nogen henvisninger til bogen »Kvindeliv – fotografier fra byen 1880–1940«. Kbh. 1981. Læserne skal også være meget opmærksomme, hvis de skal finde en oplysning om, at der eksisterer et arkiv for kvindebilleder. Det nævnes som en kildehenvisning til et af de få billeder i afsnittet om husarbejde, men uden adressen: Danske Kvinders Fotoarkiv, Læderstræde 15, 2. sal, 1201 København K.

Dette er synd, da jeg tror, bogen kan inspirere og nå ud til mange. Den må f.eks. kunne bruges i skoleundervisning, fordi den gennem sine billeder og relativt korte beskrivelser giver gode forudsætninger for diskussioner og nye spørgsmål.

På den ene side er bogens tema meget alment: kvinder i byen, og på den anden side meget specielt: Aalborg omkring år 1900. Dette vil vel altid føre nogle problemer med sig. Nogle af dem kunne nok være blevet bearbejdet, hvis der i forskningsgruppen også havde været enten en etnolog eller en folklorist, men desværre

findes disse fagområder ikke ved universitetscentret. Bogen bærer derfor præg af vel mange generaliseringer, forenklinger og myter, som krydrer den spændende og engagerede billedfremstilling. Som et eksempel kan jeg nævne myten om landbofamilien som et arbejdsfællesskab, hvor alle husstandens medlemmer, forældre, gamle, børn, samt tyende indgik. I slutningen af 1800-tallet var dette »fællesskab« forlængst blevet til et hierarki, som kun fandtes blandt de mere velstillede gårdmandsfamilier. Tyendet kom derimod fra landbofamilier, der så helt anderledes ud. Og de lavere klasser på landet udgjorde talmæssigt den største gruppe, selvom de rådede over mindre jord.

Et andet sted står der: »I byen blev hjem og arbejde adskilt«. (s. 8). Vel gjorde de ej. De blev adskilt for mange gifte og ugifte mænd. For de fleste gifte kvinder og for tjenestepigerne hørte hjem og arbejde derimod stadig sammen. Jeg ved da godt, at man(d) plejer at skildre udviklingen på denne måde, men lige netop i en kvindbog synes jeg godt, at man kan undgå den slags generaliseringer som udspringer af mandens situation.

På trods af de skønhedspletter som springer i øjnene hist og her bliver hovedindtrykket dog, at »kvinder i byen« er udtryk for et initiativ, som forhåbentlig kan inspirere mange andre til et dokumentations- og formidlingsarbejde, som kan danne grundlag for diskussioner og øget indsigt i forbindelse med kvinders liv.

Birgitte Rørbye.

Palle Petersen: Bønder

Fra fællesskab til andelsselskab 1700-1900.

Malerier af Rasmus Christiansen. Borgen 1982. 40 s., ill. Kr. 110.

ISBN 87-418-5248-6.

Landbohistoriske billeder. Akvarelsamlingen på Tune Landboskole

Tekst af A. O. Rasmussen. Akvareller af Rasmus Christiansen. Landbrugets Informationskontor 1978. 96 s., ill. Kr. 100 + moms.

De positive ideologiske vibrationer omkring »den gamle bondekultur« og gårdmandstanden er et vigtigt led i den nye nationale

og politiske selvforståelse af danskerne som et demokratisk bondefolk, der voksede frem i sidste halvdel af forrige århundrede. Rasmus Christiansen (1863-1940) skabte med sin kendte og af holdte serie af landbohistoriske billeder i 1920'erne et kunstnerisk monument over denne lurmærkede historieforståelse.

Når Palle Petersen bygger en bog op omkring hele 20 af Rasmus Christiansens billeder, der er gengivet i farver i stort format, vækker udgivelsen interesse. Her er tydeligvis et forsøg på at nykommentere den klassiske billedserie. Men nej - skuffelsen melder sig med det samme. Bogens formål synes blot at være at fortælle løst og fast med store tidsmæssige spring om det bondeliv, som siges at have været de fleste danskeres indtil for ca. 100 år siden, i en form, som pendler mellem den kuriøse enkelhed og den overfladiske almindelighed. Den faglige kommentar, som ville sætte Rasmus Christiansens fornøjet arbejdende, søndagsklædte folkedragtsbønder ind i en tidsmæssig forståelsessammenhæng, må søges andetsteds. Det er svært at forestille sig bogens målgruppe. Til skolebørn og undervisning egner den sig i hvert fald ikke.

Den, der interesserer sig for Rasmus Christiansens bondebilleder, er, indtil videre, langt bedre tjent med Landbrugets Informationskontors udgivelse »Landbohistoriske billeder«. Her får man til omtrent samme pris samtlige 43 akvareller i farver og forsynet med en meget kortfattet, men mere reel kommentar af tidligere forstander på Tune Landboskole A. O. Rasmussen.

Margaretha Balle-Petersen.

Den ideologiske husflid

Husfliden i andelstiden. Arv og Eje 1980. Udg. af Dansk Kulturhistorisk Museumsforening 1983. 146 s. Kr. 100, abonnementsstegn. kr. 80.

ISBN 87-88019-01-2.

Med Arv og Ejens temanummer om husfliden i andelstiden har såvel en broget samling af husflidsprodukter som en tidligere ret overset folkelig bevægelse fået en savnet og tiltrængt oversigtsbehandling. Car-

sten Hess, der i en årrække har arbejdet med husflidens historie, er bogens hovedredaktør, og han indkredser, sammen med en række medforfattere, fænomenet husflid fra mange forskellige angrebsvinkler. Resultatet er blevet en indholdsrig og inspirerende bog. Med sine over 100 gode billeder og illustrationer og de meget fyldige litteraturhenvisninger (bl.a. en hel bibliografi over den centrale husflidsagitator N. C. Roms omfattende forfatterskab) giver bogen både museumsfolk og almindelige læsere en god mulighed for at orientere sig om emnet og for at arbejde videre med evt. specialinteresser eller for selv at tage fat på nogle af de mange interessante spørgsmål, som fremstillingen vækker, men ikke altid besvarer.

»Den ideologiske husflid« er en velvalgt titel, der markerer forfatterens prisværdige bestrebelse på ikke blot at beskrive husflidens mange fascinerende og overraskende formvariationer, men også på at placere husflidsbevægelsen i den krydsild af ideologiske holdninger, hvori den opstod.

I de fire indledende artikler, som også er bogens mest vægtige, gør Carsten Hess rede for den spændende ændringsproces, der gjorde den gammelkendte landbohusflid til en engagerende folkelig bevægelse med stor gennemslagskraft. De husflids-systemer, som i tidligere generationer havde været en naturlig og nødvendig del af en livsform, men som efterhånden var ved at forsvinde, fik – når de blev betragtet med liberalismens og den tidlige industrialismes nyvågne sans for *flid* og *produktivitet* – et nyt kulturelt indhold. De blev ophøjet til noget ideologisk: en moralsk og national betydningsfuld »sag« – husflidssagen. Med Dansk Husflidsselskab, oprettet i 1873, fik bevægelsen en stærk og velorganiseret hovedorganisation – der helt op til systemskiftet var domineret af godsejerstanden. Husflidssagen blev i løbet af et par årtier en landsdækkende og fintforgrenet folkelig bevægelse, der toppede i 1930'erne med 800 lokalforeninger og en udbygget undervisnings- og kursusvirksomhed.

I bogens anden halvdel beskrives en række forskellige husflidsgenrer nærmere. Minna Kragelund behandler den kvindelige

husflid – der ikke var nær så foreningsorganiseret som den mandlige – og gør rede for skoleundervisningen i tekstilhusflid og for den kamp, der stod mellem lærernes kærlighed til den »ægte danske husflid« og elevernes forkærlighed for hækling og modepræget broderi. Anette Tonn-Petersen beskriver det tidstypiske møde mellem natur og kultur, som især præger husflidsarbejder af træ: fra såkaldte naturarbejder af krogede grene og kviste over de mere jævne, men dog »høj-ideologiske« genrer kurvefletning og børstenbinding til løvsavningsarbejder i nordisk dragestil. Carsten Hess behandler husflidens stærkt nationale præg, der nåede sin kulmination i begejstringen for kravskæringen, den såkaldte almueskæring, der blev betragtet som særlig dansk. Holger Rasmussen fører denne linie videre i sin artikel om den nære forbindelse mellem Dansk Folkemuseum og husflidsbevægelsen, mens Hanne Poulsen fortæller om sømandshusfliden, der havde et langt mere internationalt præg af tovværk, sejldug, kokosnødder og kalebasser.

Dansk husflidsselskab havde to hovedopgaver. Den ene: at styrke ungdommen moralsk og socialt ved hjælp til selvhjælp, blev opnået i de lokale husflidsforeningers arbejde og samvær. Mere tungt lå det med den anden hovedopgave: at højne den brede befolknings smag ved at genoplive æstetiske traditioner fra den gamle bondekultur. Kampen for den gode smag blev aldrig nogen folkesag. Når en karl blev dygtig nok til at lave et større arbejde, var forbilledet snarere et fabriksfremstillet skrivebord eller bogskab i moderne stil end de husflidsarkitekttegnede almuemøbler i »simple hyggelige former«.

Bogen giver som helhed et interessant og inspirerende indblik i spændingsfeltet og kulturmødet mellem de mange forskellige samfundslag, der mødtes i husflidsbevægelsen. Man kunne ønske, at de mange lokale husflidsforeningsarkivalier, der i de senere år er samlet ind af de lokalhistoriske arkiver, kunne udnyttes med denne problematik for øje.

I bogens afsluttende artikel om »Husflidens sange«, afrunder Carsten Hess ideologitemaet med en gennemgang af sangene i et lille, særdeles udbredt husflids-

sanghæfte, som udkom i over 20 oplag i årene 1876-1925. Disse sange, som rummer bevægelsens budskab i koncentreret form, har i mange generationer været med til at placere husflidsarbejdet i en bestemt forståelsessammenhæng. Her blev Tiden og Fliden, Hyggen og Lykken, Nøjsomheden og Sammenholdet kædet sammen med både Gud, Hjem og Fædreland.

Denne bog er langt fra nogen udtømmende behandling af emnet. Men den har fået meget med og demonstrerer tydeligt, hvilke muligheder, der ligger i kulturanalyser af emner og genstandsgrupper, der nemt fejles af bordet som snurrepiberier. På den måde er bogen inspirerende. Personlig ville jeg have sat pris på et forfriskende nutidigt pust i form af en afsluttende artikel om dagens ideologiske husflid med eksempler såvel fra den institutionaliserede plejehjemshusflid som fra landhusmødrenes foreningshusflid og græsrodshusfliden i nutidens ideologiske husflidsskoler: medborgerhusene.

Margaretha Balle-Petersen.

Th. Th. Hove: Tørvegravning i Danmark. Fra håndgravning til moseindustri - udvikling og vilkår

Red. Grith Lerche. Poul Kristensens forlag. Herning 1983. 204 sider ill. kr. 195. ISBN 87-7468-138-9.

Bogens forfatter, Th. Th. Hove, er agronom og har gennem et langt liv virket som konsulent for Hedeselskabet og været drivkraften i oprettelsen af dets museum. Mange danske museer har haft besøg af Th. Hove under hans omfattende arbejde med registrering af tørveredskaber, og det er for dem meget glædeligt, at dette store materiale nu kan fremlægges i samarbejde med og under redaktion af museumsinspektør Grith Lerche, Nationalmuseet. Som håndbog i tørvegravningens forskellige former og teknik har den været savnet og vil fremover absolut tjene sit formål på bedste vis.

Tidsperspektivet i fremstillingen er betydeligt. I en historisk oversigt behandler forfatteren tørv og tørveprodukter fra oldtiden til vore dages Jiffy-pots, urtepotter fremstillet af tørvemasse og anvendt af gart-

nere ved udprækling af unge planter. Gennem brug af trykte kilder fremstilles tørvehandlens vilkår i ældre tid og i vort århundrede, for den sidste dels vedkommende i høj grad beroende på den udvikling der kan følges gennem Hedeselskabets tidsskrift.

Bogens hovedafsnit handler om produktionsteknik, redskaber og maskiner og indledes med et afsnit om oldtidstørv og tørvegravning i jernalderen, hvori de mange jordfundne T-formede spader og dobbelt-paddelspader, som findes på danske museer, gives en grundig behandling, hvilende på Grith Lerches betydelige indsigt på dette område. Det antages, at de T-formede spader har været brugt til udstikning af tørvemassen lodret eller vandret, og den teori udkastes, at dobbelt-paddelspaden udover at være et almindeligt graveredskab også har kunnet bruges til gravning af overfladetørv. Man kan have sine tvivl om rigtigheden af den sidste antagelse, idet man har skullet indtage en meget ubehagelig arbejdsstilling for at skrælle overfladen af jorden i et vandret snit med denne spade. Spader til gravning af overfladetørv er sædvanligvis buede.

Afsnittet fortsætter med en udtømmende meget nyttig og rigt illustreret gennemgang af redskaber til brug ved gravning og fremstilling af de forskellige tørveprodukter, som nok skal komme i brug blandt andet ved bestemmelse af museernes samlinger af redskaber. Bogen slutter med en redogørelse for det produktions- og udviklingsarbejde, der er gjort indenfor tørveindustrien i nyere tid.

Forfatterens indfaldsvinkel til emnet har været teknisk, og det skal der ikke indvendes noget imod. Om arbejdslivet i tørvemoseerne, som, skønt det var hårdt, havde sin særlige tiltrækning, fordi man ved denne lejlighed mødte folk fra mange sociale lag og fra fjernt beliggende gårde, som havde lod i mosen, burde der også ved lejlighed berettes, formodentlig af en etnolog.

Bogen er forsynet med litteraturhenvisninger, stikordsregister og engelsk resumé, og samtlige billedtekster er desuden oversat til engelsk.

Ulla Thyrring.

Fejekosten og surdejen; civiliseringsprocesser i Europa 1200–1800

Den jyske historiker, nr. 26, 1983. 136 s.
Løssalgsspris kr. 90, abonnement 4 nr. år-
ligt kr. 160. ISBN 87-87940-14-0.

Fra middelalderen har vi beretninger om folkelige narrefester, som parodierede kirkenes kult ved hjælp af danse, bibelparodier, maskeoptrin, skæmteviser m.m. Kirken var nødt til at tolerere æselfesten og de andre narrefester, men prøvede at holde dem inden for visse rammer. I 1444 brugte det teologiske fakultet i Paris som argument, at mennesker har en dobbelt-natur – fjolleri og alvor – og hvis ikke også den tåbelige side fik lov at udfolde sig, ville mennesket bryde sammen. I de følgende århundreder ændrede dette sig fundamentalt. Synet på normalitet og galskab, på fornuft og ufornuft og på narreskikkelsen ændrede sig – ligesom der på samme tid skete en ændring i folks sæder og skikke, meninger og mentalitet. I dag føler vist mange, at fornuften og det disciplinerede (arbejds-) liv er ved at tage overhånd på bekostning af selvudfoldelse og livsglæde. De genoplivede karnevals-fester, der har bredt sig eksplosionsagtigt de sidste år, er nok udtryk for den samme drøm om et bedre liv. Mon ikke også noget af dette ligger bag den stadig bredere interesse for kulturhistorie og for de historiske perioder, før kapitalismen slog igennem?

Begreber som »civilisering«, »mentalitet« og »kultur« er opstået på et bestemt historisk tidspunkt, de har udviklet sig historisk, og også i dag bliver de defineret ret forskelligt. Ved *civilisering* kan man mene den proces, hvor mennesker udvikler evnen til rationalitet, driftsbetvingelse og langsigtet kalkulation, psykologisk sans m.m. Ved *mentalitet* kan man mene menneskers grundlæggende mentale værktøj (begreber om tid, rum, årsager...) og grundlæggende følelsesliv. Og *kultur* kan både forstås bredt som et folks hele leve-måde og mere afgrænset som en bestemt samfundsgruppes særlige dannelse. På trods af besværet med at definere dem af-spejler disse begreber noget centralt i menneskers liv – og måske kan vi bedre forstå os selv og den historiske udvikling

ved at tage udgangspunkt i disse begreber end gennem den mere håndfaste økonomiske og politiske historie? I hvert fald er der også blandt fagfolk opbluset en interesse for mentalitetshistorie, bevidsthedshistorie, kulturhistorie – eller hvad det nu hedder – og lyst til at udforske disse ting gennem lange historiske stræk, ofte helt tilbage til middelalderen.

Den jyske historiker – der siden 1970-erne har været et vigtigt forum for den marxistiske fagkritik især ved Århus Universitet – indleder med dette nummer »en række løst redigerede numre om kulturhistoriske emner«. Det er en nyorientering for tidsskriftet. I det foreliggende nummer drejer det sig altså om den europæiske civiliseringsproces 1200–1800, og det forekommer rimeligt, at emnet ikke er forsøgt dækket bredt, men at der er tale om spredte punktnedslag. Tre af de fem tema-artikler handler om Danmark: Historikeren *Thomas Bloch Ravn* skitserer nogle tanker om »arbejdsmoralens udvikling«, historikeren og etnologen *Henrik Horstbøll* skriver om »kampen mod bondesamfundets hus-holdningshorisont i det 18. århundrede« og litteraturhistorikeren *Johan Fjord Jensen* om »kulturhistoriens indlejrede spor i nutiden« med udgangspunkt i en giftemålsberetning fra 1774. De to andre tema-artikler er litteraturhistorikeren *Ib Johansens* dybtborende bidrag om »narren og den gale; to renæssancefigurer« (som fornufts-ideerne begge fortrængte i løbet af 16.–18. årh. – eksemplificeret især gennem Shakespeares »Kong Lear« og Swifts »Gullivers rejser«) samt historikeren og idehistorikeren *Søren Olesens* om »mænd og munke; dannelsesstyper og mennesker inden for den vesteuropæiske elitekultur« – et underholdende, men måske lidt for forkromet overblik fra tidlig middelalder til i dag. Nummeret afsluttes med historikeren *Eggert v. Cappeln*s forsøg på at opvurdere Hartvig Frischs kulturhistorie (»den farlige kulturhistorie«) og litteraturhistorikeren *Kirsten Drottners* skitse af den engelske debat om kulturteori (History Workshop, Birminghamskolen) med specielt henblik på Anna Davin og kvindehistorien.

Nummeret som helhed er udtryk for de senere års gode udvikling i retning af, at de yngre progressive historikere prøver at for-

ene teorierne med studier i kildematerialet. De vigtigste teoris åndelige fædre er tyskeren Norbert Elias (civiliseringsprocessen som samlende tema for europæisk historie), russeren Mikhail Bakhtin (den folkelige »latterkultur«), franskmændene Jacques Le Goff, Michel Foucault og Philippe Aries (mentalitetshistorie, galskabens historie, barndommens historie) samt englænderne Raymond Williams (kultursociologi) og grand old man E. P. Thomson (arbejderhistorie og folkekultur).

Her er ikke plads til at gå i diskussion med de enkelte bidrag. To af de bedste har for mig været Fjord Jensens og Horstbølls. Jensen bruger rektor J. H. Taubers underholdende giftermålsberetning som eksempel på disciplineringsprocessen i den borgerlige dannelsesstækning fra midten af 1700-tallet. Pointen er, at de historiske former – det være sig økonomiske, institutionelle eller æstetiske – har en utrolig inerti og lagrer sig arkæologisk i vores tolkende bevidsthed. »Paradoksalt sagt kulminerer en kultur i den kultur, der overvinde den«. Den aristokratiske kultur i 1700-tallet er præget af den gamle høviske, den storborgerlige kultur, o. 1800 af den aristokratiske, den småborgerlige kultur, i 1900-tallet af den storborgerlige osv. Netop i konfrontationspunkterne mellem de forskellige lags kultur opstår udviklingen. Vi kan forholde os til ældre litteratur ved enten identifikation eller fremmedhed (ofte fascineret af fremmedheden), men netop ved at orientere os tilbage kan vi skabe handlemuligheder fremad. (Synspunktet – der egl. er gengivet urimeligt komprimeret ovenfor – er med held blevet udfoldet i 4. bd. af Gyldendals nye danske litteraturhistorie.) – Horstbøll ønsker at belyse kultursammenstød, og hertil er 1700-tallets Danmark meget velegnet. Mentalitetsbegrebet bliver gjort frugtbart gennem nogle gode indledende definitioner, ved at gå nærmere ind på tids- og rumbegrebet og ved at bruge kildematerialet: almanakker, bonde-practica og folkebøger. Horstbøll mener, at den enevældige stats forsøg på at revolutionere bondekulturen slog fejl på grund af »mentalitetens og de adfældsregulerende vaners træghed«, og hans opfattelse er, at de dannede opfattede kultur- og mentalitetskløften

som »de civiliserede« over for »de vilde« (dvs. bønderne). Horstbøll har også et godt blik for, at de bevidsthedshistoriske studier må kombineres med økonomisk-politiske studier til et overordnet billede. Blot synes landboreformernes betydning for de herskende tanker lidt underbelyst i denne artikel.

Ikke alle formidler deres stof lige godt sprogligt, men nummeret er som helhed værd at anbefale til alle med interesse for dets emne. Mange af bidragene har karakter af forskningsgennemgang, overvejelser, eksempelfremdragelse, overblik, ansatser. . . – og bidragyderne har ikke noget fælles teoretisk udgangspunkt. Derfor kan man også finde forskellige svar på noget så fundamentalt som forholdet mellem folkekultur og elitekultur: I hvilken grad påvirker de hinanden – og i hvilken retning? Vi får endnu engang demonstreret, at mentaliteternes historie er flertydig – men det gør ikke noget, når det som her er gjort på en måde, der giver læseren noget at tænke over. De alenlange noter og litteraturlister kan bruges som henvisninger til yderligere læsning.

Jens Henrik Koudal.

Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen, Birgit Lauritsen: Æ har høør. . .

Sønderjyder synger. Et visehæfte.

99 sider, ill. Udgivet af Institut for grænseregionsforskning 1983. 55 kr. for hæfte, 40 kr. for kassettebånd, 75 kr. for hæfte og kassettebånd. ISBN 87-87637-11-1.

Karsten Biering: Med C. Jensen og hans sønderjyske spillemand

33 sider, ill. Udgivet af Kiers Gård, Højer, i samarbejde med Institut for folkemindvidenskab, Københavns universitet. Med kassettebånd, Kiers Gård Productions No.2/1980. 40 kr.

Sønderjysk sang er i disse år genstand for særlig opmærksomhed fra sangforskeres side. Det har den sådan set været, siden Karl Clausen i 60'erne begyndte sin indsamling af slesvigsk sang; men efter hans død er et særligt forskningsprojekt blevet formuleret. Det hedder »Folkesangen i

Sønderjylland« og er først og fremmest rettet mod sangen, som den var engang.

Projektet bygger på Karl Clausens store båndsamling, men man samler også nyt ind både nord og syd for grænsen. Det er eksempler fra indsamlinger 1981–82, der præsenteres i Kirsten Sass Baks, Elsemarie Dam-Jensens og Birgit Lauritsens bog og kassettebånd »Æ har hør. . . Sønderjyder synger. Et visehæfte«.

Forfatterne understreger, at der ikke med denne bog er tale om nogen færdig rapport om deres projekt. Det er en bog, der er blevet til, fordi man havde nogle fine optagelser, fordi man ville lufte nogle problemer og resultater, der skal belyses i projektet, og – formoder jeg – fordi man ville takke sangerne.

For det er først og fremmest deres bog. Dem får man hver især en lille levnedsskildring af, man får et fotografi af dem, og deres viser – både tekster og melodier – får nogle kommentarer med på vejen. Jeg vil ikke fremhæve nogle af sangerne, men de er alle dygtige. Det er mennesker, der er vant til at synge, og som kan deres sange både forfra og bagfra. Og de har befundet sig godt under optagelserne, kan man mærke.

Der er 23 sange sunget af 11 mennesker. Det er altså et skrabet udvalg, men alligevel er det lykkedes at få mange slags sange med. Der er nationale, hjemstavnsprægede sange, der er en skæmteviser, der er danske sange og tyske sange, der er satire og idyl, der er skillingsviser og revysange. Det brede billede af sønderjysk sang, der tegnes, peger på en central idé i projektet: De danske sønderjyder sang ikke kun af Den blå sangbog i sin tid. Flere sangtraditioner levede side om side, f.eks. var Strandbergs »Danmarks syngende Mand på Bølge og Land« også en kilde, man øste af. Hvor virksomme de forskellige sangtraditioner var, er noget af det, man vil prøve at finde ud af. Måske vil skjulte sangtraditioner komme til syne.

Der peges i efterskriften til bogen på flere interessante ting, der vil blive nøjere undersøgt, f.eks. på den hjemstavnsprægede, nationale digtning, der voksede frem under Fremmedherredømmet, bl.a. ved en digter som Karsten Thomsen fra Frøslev. Der peges på forholdet mellem enesang og

fællessang; fællessangen har jo i Sønderjylland betydet noget ganske særligt. Og der peges selvfølgelig på alle de sproglige og nationale fronter og overlapninger. Der er virkelig meget – og meget kompliceret – at tage fat på, hvis man skal følge Karl Clausens devise om sangen som en spejling af det private, det lokale, det klasse-mæssige, det religiøse og det nationale univers.

Men især er denne bog og dette kassettebånd fuld af vitalitet. Forskningsprojektet er først og fremmest historisk, men disse sange er levende og muntre og giver ikke indtryk af at høre hjemme på noget sønderjysk sangmuseum. Forfatterne peger da også på, at der ikke er nogen grund til at oprette et sådant, for mange dyrker den sønderjyske sang i stigende grad, og en digter som Martin N. Hansen, der også er repræsenteret i bogen, bliver sunget mere og mere.

Til sidst: Forfatterne behandler forholdet dansk-tysk med varsom hånd; men derfor kunne de nu godt have fortalt os, hvad den tyske »Das blaue Liederbuch« er? Den er næppe en direkte omplantning af Den blå sangbog? Så langt er den nationale forståelse vist ikke nået. Det er nok stadig sådan, at sangen i Sønderjylland ikke blot har vinger, den har også næb og klør.

Karsten Biering fortsætter sine studier af den sønderjyske sang og musik, som har rod i højskolen og seminarierne, og som i dag med mennesker som lærerne C. Jensen og Hans Jørgen Henningsen og deres kredse finder anvendelse ved folkedans og som lødig underholdning i foreninger. I et hefte og et kassettebånd med fejende balmusik portrætterer Karsten Biering deres musik og tegner korte portrætter af dem. Især af *institutionen* C. Jensen får man et godt indtryk, han er jo en fabel. Karsten Biering peger på denne gruppes tilknytning til det såkaldt alvorligt arbejdende amatørteater og får derved afdækket nogle vigtige forbindelser i det kulturelle arbejde i Sønderjylland i disse år. Et arbejde der har rod tilbage i den foreningskultur og det forsamlingshusliv, der udvikledes under Fremmedherredømmet.

Det er fortjenstfuldt, at Karsten Biering gør dette arbejde og gør det med så stor

kærlighed, for denne »skolelærerkultur« (det er ikke nedladende ment!) har det med at blive glemt både af folklorister, der ikke kan få det »oprindeligt« nok, og musikforskere, der ikke kan få det fint nok. Men det interessante ligger – som dyden – ofte midt imellem.

Eske K. Mathiesen.

Vibeke Stybe:

Fra billedark til billedbog

Den illustrerede børnebog i Danmark indtil 1950. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1983. 244 s., ill. i s/h og farver.

Pris 348 kr. ib.

Da Inger Simonsen i 1942 udgav sit grundlæggende værk om den danske børnebog i det 19. århundrede, skrev hun i indledningen: »De illustrerede bøger og billedbøgerne er og bliver det centrale omraade indenfor børnebogen. Derved bliver børnebogens udvikling ikke blot et literært spørgsmaal, men i høj grad afhængig af illustrationskunsten og af reproduktionsteknikens udvikling«.

Bibliotekar Vibeke Stybe, afdelingen for børnelitteratur på Danmarks pædagogiske bibliotek, har gennem en årrække beskæftiget sig med børnebogen set i kulturhistorisk perspektiv, og det er resultaterne af denne forskning, der fremlægges i bogen om den illustrerede børnebog i Danmark fra fremkomsten i 1700-årene indtil 1950.

Som det fremgår af titlen, går Vibeke Stybe et skridt videre end Inger Simonsen, idet hun også inddrager de folkelige billedark i undersøgelsen. Flere steder i bogen påvises den nære sammenhæng mellem billedark og billedbog. Også skolebøger, anskuelsesbilleder, glansbilleder og samlebilleder nævnes, og bogen kan derfor danne grundlag og inspiration for næste tænkelige skridt i børnebilledforskningen: en total oversigt over det billedstof, hvorved vi direkte eller indirekte har påvirket vore børn, ikke mindst gennem hverdagens reklamebilleder.

Billedbøger er altid fremstillet med en blanding af pædagogiske og merkantile formål, og det er billedernes varierende budskaber og funktion i samtiden, der er Vibeke Stybes gennemgående synsvinkel.

Den tjekkiske pædagog Johann Amos Comenius ville med sin »Orbis pictus« i 1658 belære børnene, og blandt hans efterfølgere var forlæggeren F. J. Bertuch, der mente, at hans »Bilderbuch für Kinder«, som kom 1790–1830 med 1185 kobberstukne tavler, skulle fungere som et stykke legetøj i barneværrelset. Børnene skulle have lov til at male og tegne i hæfterne og klippe billederne ud. I midten af 1800-årene fik mange danske børn hjemmelavede billedbøger med indklæbede udklip fra de billige billedark, kun få havde råd til de belærende eller moraliserende børnebøger med håndkolorerede kobberstik. Fra 1840'erne kom der billigere litograferede billedbøger, bl.a. Kaalunds »Fabler for børn«, der blev en af de første danske billedbogsklassikere. På samme tid inspirerede den franske karikaturtegner Grandville til en ny genre i børnebogslitteraturen: de talende dyr og blomster, der trods modstand fra mange pædagoger hårdnakket har levet videre til nutiden. I 1860'erne tegnede Lorenz Frølich sine første billedbøger, der skildrede barnet i dagligdags situationer, og samtidig udkom de tidligste danske bøger i farvetryk. I 1870'erne kom fra udlandet de første masseproducerede kulørte billedbøger, og i 1880'erne begyndte nogle danske malere at indse farvetrykkets muligheder. Det førte til højdepunkter for den danske billedbog, skabt af kunstnere som Frantz og Erik Henningsen, Hans Tegner og Lorenz Frølich. I denne tid virkede de to foretagssomme forlæggere Ernst Bojesen og Alfred Jacobsen under slagordet: danske billeder til danske børn, og billedbøgerne suppleredes med børneblade og flotte julehæfter. Ved århundredskiftet fik vi en ny stor børnebogsillustrator, nordmanden Louis Moe, der boede og virkede i Danmark. Hans realistiske tegninger med et stænk af humor var præget af jugendstilen. Fra Sverige kom samtidig Elsa Beskows bøger, og disse to kunstnere dominerede i flere årtier billedbøgerne. I 1930'erne blev mange billedbøger påvirket af tegnefilmen, men samtidig kom der i Danmark en fornyelse inspireret af russiske børnebøger. Det var plakatkunstnere som Arne Ungermann og Aage Sikker Hansen, der skabte de nye billedbøger med realistiske helsides farve-

illustrationer, men samtidig med tekster på vers. Denne forældede tradition blev først brudt i 1942 med »Palle alene i Verden«, som Ungermann illustrerede, og Jens Sigsgaard skrev tekst til på grundlag af børnenes egne forestillinger. Bogen blev verdensberømt og oversat til utallige sprog.

Vibeke Stybe beskriver billedbogens historie i Danmark med mange spændende detaljer og med gode karakteristikker af forfattere og kunstnere. Bogen er letlæst, og de smukt trykte illustrationer forhøjer yderligere nydelsen ved at læse den. Litteraturhenvisninger, titelregister og personregister gør bogen velegnet som håndbog. Billedark og billedbøger er et grænseområde mellem biblioteker og museer, og de fleste museer har noget i samlingerne. F.eks. findes i Næstved Museum et eksemplar af »Chinesisk Marionet-Billedbog. 6 farvetrykte bevægelige Billeder med kortfattet Tekst« fra 1881, en bog, som ifølge Vibeke Stybe ikke findes bevaret i offentlige biblioteker.

Ib Varnild.

Indsigelse

I sidste årsnummer af »Folk og Kultur« har hr. Ib Varnild fået optaget en udmærket anmeldelse af Anders Enevig: »Cirkus i

Danmark, bd. 1–3«, som er udgivet af Dansk Historisk Håndbogsforlag.

1) i den manchete, der indleder anmeldelsen, er de enkelte binds sidetal ikke fyldestgørende oplyst. Hvert bind er faktisk på 16 sider mere – nemlig i alt 48 sider gamle cirkusplakater i farvetryk.

2) Det er ukorrekt at halvdelen af værket består af citater, som påstået af anmelderen.

3) Det er rigtigt, som anmelderen skriver, at forfatteren et enkelt sted citerer sig selv, hvad der fremgår af den til citatet **korresponderende note**, hvor forholdet er oplyst – hvad anmelderen ikke nævner.

4) Det er korrekt at forfatteren bringer en citatrække vedrørende 68 numre, udført af Gautier og hans selskab vinteren 1834–35. Men der er ikke tale om »forfatterens egen liste«, men om **datidige citater fra Adressevisen 1834–35**, hvad der med al tydelighed fremgår af bindets **fyldige notesapparat**, men som anmelderen forbigår i tavshed eller har overset.

5) Når anmelderen på baggrund af de to eksempler nævnt under pkt. 3) og 4) taler om »den gamle kirkeklokkes **falske** klang«, forekommer det mig, at klangen er klokken i **Enevigs værk!**

Med venlig hilsen
Dansk Historisk Håndbogsforlag ApS.
Henning Jensen,
forlægger.

Indsendt litteratur

- AMUNDSEN, ARNE BUGGE: DÅP OG TRADISJON. Dâpstro og dâpspraksis i noen Østfolddistrikter på 1700- og 1800-tallet. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø. 1983. ISBN 82-00-06425-5.
- ANDRESEN, GUDRUN: BONDESYNINGER PÅ LÆRRED. II. Hulsøm, Tællesyning, Historie og Teknik. Borgen, Kbh. 1983. Kr. 227,00. ISBN 87-418-5206-0.
- 1800-TALLET. Kulturhistorisk Magasin fra Strandbergs Forlag. Nr. 4, dec. 1982. Abonnement kr. 60,00, 4 nr. årlig. Løssalg kr. 20,00. ISSN 0107-1386.
- BERETNING OM SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS VIRKSOMHED I 1982. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1983. Pris kr. 30,00. ISBN 87-7487-231-1.
- BERWING, MARGIT: PREETZER SCHUHMACHER UND IHRE GESELLEN 1750-1900. Aufschlüsse aus Archivalien. Karl Wachholtz Verlag 1983. ISBN 3-5290-2460-0.
- BIBLIOGRAPHY OF OLD NORSE-ICELANDIC STUDIES. 1978. The Royal Library, Copenhagen 1982. ISBN 87-7023-481-7.
- DANSKE DOMME 1375-1662. De private domssamlinger v/ Erik Reitzel-Nielsen. Bind VI: 1597-1608. Det danske sprog- og litteraturselskab. C. A. Reitzels forlag. København 1983. ISBN 87-87504-79-0.
- DEN DANSKE HAVE. Tekster om haver af danske forfattere udvalgt og med forord af Eske K. Mathiesen. III. med tegninger af danske kunstnere. Gyldendal 1982. Pris 138,00. ISBN 87-00-48391-5.
- DANSKE STUDIER 1982. Iver Kjær og Flemming Lundgreen-Nielsen under medvirken af Niels Houkjær. Akademisk Forlag. 176 s. Pris kr. 95,00. Universitets-Jubilæets danske samfund nr. 484. ISBN 87-500-2353-5.
- DANSK TIDSSKRIFT INDEX. Systematisk fortegnelse over indholdet af ca. 365 danske tidsskrifter. 60. årgang 1974. Udg. af Bibliotekscentralens Forlag, Ballerup 1982. ISBN 87-552-0717-0.
- FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer. Museumsrådet i Ringkøbing Amt. ISBN 87-88412-00-8.
- FRIDBERG, TORBEN, LONE GUNDELACH, WINNIE JØRGENSEN OG IVAN THAULOW: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 3. Det sociale ankesystem og kommunerne. Publikation 120. Kr. 40,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 82-00-06396-8.
- FRIMODT-MØLLER, BIRTHE: UNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE III. Alment praktiserende læger. Institut for Almen Medicin ved Københavns Universitet & Socialforskningsinstituttet. Publikation 119. Kr. 90,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-233-8.
- GRENAA OG OMEGN. FØR OG NU. 1982. Udgiver: Johnsen bogtryk/offset, Grenaa. Kr. 89,50. ISBN 87-87629-21-6.
- HANSEN, ERIK JØRGEN: ARBEJDERKLASSEN OG DE HØJERE UDDANNELSER. Socialforskningsinstituttet pjèce 13. I kommission hos Teknisk Forlag, København. 1983. Kr. 22,00. ISBN 87-7487-225-7.
- HANSEN, ERIK JØRGEN, INGE MÆRKEDAHL OG MICHAEL SCHWEDLER: UDDANNELSESSYSTEMET OG FREMTIDENS BESKÆFTIGELSESTRUKTUR. Socialforskningsinstituttets publikation nr. 121. Kr. 42,00. I kommission hos Teknisk Forlag. København. ISBN 87-7487-238-9.

- HANSEN, KIRSTEN THONGGAARD: GRIN UD! En bog om komisk teater i klassen. Dansk lærerforening/Skov 1983. Kr. 98,00. ISBN 87-587-0053-6.
- JAPSEN, G.: DEN FEJLSLAGNE GERMANISERING. Den tyske forening for det nordlige Slesvig – Bidrag til det tyske mindretals historie efter 1864. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 57. Åbenrå 1983. ISBN 87-7406-001-5.
- JENSEN, MOGENS KJÆR: UNGES BOLIGSITUATION. Socialforskningsinstituttets publikation nr. 116. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1983. Kr. 35,00. ISBN 87-7487-228-1.
- JEPPESEN, KIRSTEN JUST: HANDICAP-HJÆLPEMIDLER II. Formidling og effektiv anvendelse. Socialforskningsinstituttets meddelelse nr. 39. I kommission hos Teknisk Forlag 1983. Pris kr. 35,00. ISBN 87-7487-226-5.
- JØRGENSEN, THOMAS MØLSTED: DE SOCIALE UDGIFTER 1970–1980. Socialforskningsinstituttets studie 47. I kommission hos Teknisk Forlag, København, 1983. Pris kr. 40,00. ISBN 87-7487-227-3.
- KOCH, KARSTEN, ELO NIELSEN OG SØREN SCHOU: HAGEKORSET I NORDEN. Et udvalg af nordisk nazistisk litteratur. Dansk lærerforening/Skov. Kr. 98,00. ISBN 87-587-0054-4.
- MARTINI, STEN: BEBOERNE OG BYFORNYELSEN. Socialforskningsinstituttets publikation 117. I kommission hos Teknisk Forlag, København. Pris. kr. 40,00. ISBN 87-7487-234-6.
- MUSIK & FORSKNING 8 i 1982. Københavns Universitet. Musikvidenskabeligt Institut. C. A. Reitzels Boghandel A/S, København 1982. Pris kr. 90,00. ISBN 87-7421-357-1.
- MUSIKHISTORISK MUSEUM OG CARL CLAUDIUS' SAMLING 1981/1982. Red. Mette Müller. ISBN 87-88422-00-3.
- MØRKEBERG, HENRIK: HOLDNINGER TIL ARBEJDSSTIDSPOLITIK. Socialforskningsinstituttets publikation nr. 115. I komm. hos Teknisk Forlag, København. Pris kr. 40,00. ISBN 87-7487-223-0.
- NENOLA-KALLIO, AILI: STUDIES IN INGRIAN LAMENTS. FF Communications No. 234. Helsinki 1982. ISBN 951-41-0451-X.
- NORDISK BIBLIOGRAFI FOR FOLKELIVSFORSKERE 1980. Red. Hjejil Resen Steenstrup i samarbejde med Benedicte Kirkegaard. NEFA Dokumentation, ny serie, nr. 4. Ekspedition: Museumstjenesten, Lynggård, DK-8800 Viborg. Kr. 80,00, for studerende kr. 64,00.
- NORD-LARSEN, MOGENS OG METTE KJØLLER: FORBRUGERUNDERSØGELSE I DEN PRIMÆRE SUNDHEDSTJENESTE I. Forbrug af ydelser. Socialforskningsinstituttets publikation 114. I kommission hos Teknisk Forlag. København. Kr. 85,00. ISBN 87-7487-222-2.
- NORD NYTT 14. Tema: Madkulturelle perspektiver. Red.: Päivyt Niemeläinen & Ole Rud Nielsen. Udg. NEFA-Norden. Kr. 44,00. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT 15. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Januar 1983. Udg. af NEFA-Norden. ISSN 0008-1345.
- NORDSÄGNER. Red. Bengt af Klintberg. Föreningarna Nordens Förbund 1983. ISBN 951-99431-2-9.
- NØRRE DJURS EGNSARKIVS ÅRSSKRIFT 1982. Udgiver: Nørre Djurs Egnsarkiv. ISBN 87-87629-20-8.
- PLOVSING, JAN, VITA PRUZAN OG JENS-ERIK MAJLUND: SOCIALREFORMUNDER-SØGELSERNE. Sociale netværk og holdning til sociale ydelser. Socialforskningsinstituttets meddelelse nr. 40. I kommission hos Teknisk Forlag 1983. Pris kr. 30,00. ISBN 87-7487-230-3.
- RANDERSBILLEDER 1750–1940. Prospekter af købstaden Randers. Udstillingskatalog udg. i samarbejde ml. Randers Kunstmuseum og Randers Lokalhistoriske Arkiv i forbindelse med en udstilling på Kunstmuseet 20.8.–19.9. 1983. Kr. 25,00. ISBN 87-88075-109.
- RESEN, PEDER HANSEN: ATLAS DANICUL, AALBORG STIFT. Udg. af Thomas W. Las-

- sen i dansk oversættelse v/ Erik Bøegh. Sæby Museum 1982. Kr. 93,00. ISBN 87-980836-19.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1982. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland v/ Dorrit Andersen, Knud Fanø og H. P. Jensen. ISSN 0106-4452.
- THE HUNTERS. Their Culture and Way of Life. Edited by Åke Hultkrantz and Ørnulf Vorren. Tromsø Museum Skrifter Vol. XVIII. Universitetsforlaget Tromsø-Oslo-Bergen. ISBN 82-00-05910-3.
- TOTA, MIA FINRUD DI: SØR-ITALIA. En europeisk koloni. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. Kr. 148,00. ISBN 82-00-06396-8.
- TRADISJON. Tidsskrift for folkeminnevitskap. Nr. 12, 1982. Universitetsforlaget. ISSN 0332-5997.
- TRANSGAARD, HENNING: NYE HOLDNINGER TIL BØRNEPASNING. Holdningsændringer blandt småbørnsmødre 1975-1979. Socialforskningsinstituttets studie 43. I kommission hos Teknisk Forlag, København. Kr. 25,00. ISBN 87-7487-214-1.
- UNIFOL. Årsberetning 1981. Institut for Folkemindevidenskab. Københavns Universitet. C. A. Reitzels Forlag A/S. København 1982. Kr. 65,00. ISBN 87-7421-354-7.
- VARBERGS MUSEUM. Årsbok 1982. ISBN 91-85720-046.
- VESTNORDISK BYGGESKIKK GJENNOM TO TUSEN ÅR. Tradisjon og forandring fra romertid til det 19. århundre. Red. Bjørn-Myhre, Bjarne Stoklund, Per Gjærder. Stavanger 1982. AmS-skrifter 7. Arkeologisk museum i Stavanger. ISBN 82-90215-39-8.

